

Ρέα Δελβερούδη - Σπύρος Μοσχονάς

Ο ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΥ

Εισαγωγή

Αντικείμενό μας είναι οι πρακτικές και οι αντιλήψεις του *γλωσσικού καθαρισμού*.

Θα εξετάσουμε τον καθαρισμό σαν *κοινωνική πρακτική*, αλλά θα επιμείνουμε στα στοιχεία που συγκροτούν την ιδιαίτερη λογική του, τις αντιληπτικές σταθερές, τις νοοτροπίες που στηρίζουν αυτή την πρακτική και την προδίδουν. Προσπαθήσαμε να περιγράψουμε τις εκδηλώσεις του καθαρισμού. Δεν αποφύγαμε να τις αξιολογήσουμε.

Ο καθαρισμός δεν αποτελεί ένα σύστημα ιδεών ρητά διατυπωμένο κάπου (αν και ο ρόλος ορισμένων διανοουμένων είναι αυτός ακριβώς: η *εκλογίκευση* του καθαρισμού): αποτελεί μάλλον *νοοτροπία* (όχι ιδεολογία), που προκύπτει από μια ασαφή αίσθηση της γλώσσας.¹ Όχι σπάνια, εκδηλώνεται σαν εξαρτημένο ανακλαστικό. Χαρακτηρίζεται από σταθερές, ορισμένους *κοινούς τόπους*, που αποκτούν συνοχή με τη βοήθεια πάγιων συλλογιστικών σχημάτων, τα οποία, όπως θα δούμε, βασίζονται κυρίως στο πρότυπο της *μεταφοράς*.

Ο καθαρισμός της γλώσσας

Ο καθαρισμός αποτελεί μια *μεταγλωσσική εκδήλωση* (ή *πρακτική*) που συνδέει δύο συστήματα αντιθέσεων: το πρώτο το ονομάζουμε *κοινωνική διαλεκτική*: το δεύτερο, *γλωσσική διαλεκτική*. Η κοινωνική διαλεκτική βασίζεται στην αντίθεση Εγώ-Άλλος. Η γλωσσική διαλεκτική, στην αντίθεση Σωστό-Λάθος.

Ας δούμε με τη σειρά τα στοιχεία αυτού του ορισμού:

1^ο. *Μεταγλωσσική εκδήλωση*. Η καθαριστική στάση εκδηλώνεται σε φάση αποχής από το λόγο ή τη συνομιλία, σε παρένθεση, προκειμένου το συνομιλούν υποκείμενο να σκεφθεί τους όρους και τις προϋποθέσεις της ομιλίας. Ο καθαρισμός, λοιπόν, *α φ ο ρ ά* τη γλώσσα και *κ α τ α λ ή γ ε ι σ'* αυτήν. Είναι, επίσης, πρακτική *δ ι α - λ ο γ ι κ ή*. Τα "κλειστά" ιδιώματα, όπως των φαντάρων ή των ομοφυλόφιλων, δεν ενοχλούν τον καθαριστή: δεν "συνομιλούν" με άλλα, δεν μπορούν να εξαπλωθούν. Ενδέχεται μάλιστα να τα αντιμετωπίζει ως λαο-

γραφικά αξιοθέατα. Η προσοχή του, ευνόητα, στρέφεται προς ό,τι ακούγεται περισσότερο, δηλ. τα "ανοικτά" ιδιώματα.

Ακόμα και όταν ο καθαρισμός εκδηλώνεται σαν αυτολογοκρισία, αφορά τη γλώσσα των Άλλων: η γλώσσα τους παρέχει το πρότυπο για την αναγνώριση των δικών μας λαθών, τα οποία, εξ άλλου, τα παρατηρούμε από μεταγλωσσική απόσταση, δηλ. ως Άλλοι.

2^ον. *Κοινωνική διαλεκτική.* Ο καθαρισμός προκύπτει από την παρουσία του Άλλου, από την *αίσθηση της διαφοράς*. Ο καθαριστής επισημαίνει τη διαφορά μ' έναν ιδιαίτερο τρόπο: τη *στιγματίζει*. Νέοι, επαρχιώτες, αγράμματοι, κατώτερα κοινωνικά στρώματα, αλλά και ομάδες ασαφούς σχηματισμού όπως "οι αδιάφοροι", "οι ξενόπληκτοι", "οι υλιστές", είναι οι συνηθισμένοι στόχοι του κοινωνικού αυτού στιγματισμού. Δεν είναι οι μόνοι στόχοι: π.χ. "οι σεξιστές" είναι ο στόχος μιας άλλης εκδήλωσης καθαρισμού (που στιγματίζει τη χρήση λέξεων όπως "επανδρώνω" ή που σε γλώσσες όπως τα αγγλικά επιβάλλει παράλληλη χρήση του θηλυκού με το αρσενικό γένος: he or she)² οι "ρατσιστές" είναι ο στόχος του καθαρισμού που απαγορεύει μειωτικές χρήσεις λέξεων όπως "αράπης" και "φιλιππινέζα" κ.ο.κ.

3^ον. *Γλωσσική διαλεκτική.* Γλωσσική διαλεκτική είναι οι αντιθέσεις Σωστού-Λάθους, που εφαρμόζονται στη γλώσσα παράλληλα προς την κοινωνική αντίθεση με τον Άλλον. Πρόκειται για *π ο λ λ α π λ ό τ η τ α* αντιθέσεων³. Η αντίληψή μας του σωστού και του λάθους ποικίλλει σύμφωνα με τον χρυσό κοινωνιογλωσσικό κανόνα: πού, πότε, ποιος, σε ποιον, για τι, γιατί (μιλάει). Αλλιώς μιλάμε στους ανώτερους μας, αλλιώς στους οικείους μας, αλλιώς σ' ένα παιδί, αλλιώς σ' έναν τουρίστα, αλλιώς σ' ένα καλαμπούρι, αλλιώς σε μια διάλεξη. Ανάλογα με την περίπτωση έχουμε διαφορετική *αίσθηση του καθαρού*.

[80] Η τελευταία αυτή πρέπει να διακρίνεται από τον καθαρισμό, που αποτελεί κοινωνική-γλωσσική *πρακτική*. Η αίσθηση του καθαρού συμβαδίζει με τη γλωσσική ποικιλία, δεν αντιτίθεται σ' αυτήν· είναι μάλιστα *π ρ ο ύ π ό θ ε σ η* της αλλαγής ιδιώματος, σύμφωνα με τον κοινωνιογλωσσικό κανόνα που προαναφέραμε. Αυτή η συνεχής αλλαγή δεν γίνεται βέβαια χωρίς να τη σκεφτόμαστε, απαιτεί μάλιστα κάποια προεργασία ή, έστω, διαθέσιμες επικοινωνιακές συνήθειες· γίνεται πάντως χωρίς να σκεφτόμαστε ότι τη σκεφτόμαστε. Ο καθαρισμός, αντίθετα, *ακυρώνει* την αίσθηση του καθαρού. Ξεχνά τις προϋποθέσεις του, δηλ. τη γλωσσική ποικιλία, και, όπως θα δούμε, θεωρεί ότι κάθε έκφραση οφείλει να ανήκει σε *έ ν α*, *ε ν ι α ί ο* και *μ ο ν α δ ι κ ό*, ιδίωμα, σε "μία" γλώσσα, "στη" Γλώσσα. Επιβάλλοντας στη γλωσσική ποικιλία τη δεοντολογία της μίας γλώσσας, ο καθαρισμός δημιουργεί μια *μεταγλωσσική συνείδηση* που παρεμβαίνει στην αλλαγή ιδιώματος. Δεν

αρκεί πλέον να σκεφτόμαστε τις γλωσσικές μας επιλογές: πρέπει να έχουμε επίγνωση ότι τις σκεφτόμαστε. (Με βάση ποια "γνώση", δηλ. με ποια αξιολογικά σχήματα, ο καθαρισμός ακυρώνει την αίσθηση του καθαρού, θα το δούμε στη συνέχεια.)

Κοινωνική διαλεκτική - Γλωσσική διαλεκτική. Πώς συνδέονται; Από αυτό που *κ ά ν ε ι* ο καθαρισμός: *στιγματίζει*. Στιγματίζει ορισμένα στοιχεία του λόγου. Αναγνωρίζει ένα "ιδίωμα" από τα στοιχεία που έχει στιγματίσει. Στη συνέχεια, στιγματίζει το ιδίωμα σε σχέση με άλλα "ιδιώματα". Παράλληλα: στιγματίζει ορισμένα άτομα. Τα εντάσσει σε μια ομάδα (κοινωνική ή εθνική). Και στη συνέχεια στιγματίζει την ομάδα σε σχέση με άλλες. Ο καθαρισμός διαφοροποιεί και αξιολογεί. Με άλλα λόγια, εγκαθιστά *σχέσεις κύρους* μεταξύ υψηλών και χαμηλών χρήσεων, μεταξύ υψηλών και χαμηλών ιδιωμάτων (ή "γλωσσών"), όπως και μεταξύ ανώτερων και κατώτερων χρηστών.

Κοινοί στόχοι του *γλωσσικού στιγματισμού* είναι οι ξένες ή οι δάνειες λέξεις, οι νεολογισμοί, οι διαλεκτισμοί, τα κοινωνικά ιδιώματα (π.χ. η γλωσσική ποικιλία των νέων) κλπ. Αν ο καθαρισμός εστιάζεται στις λέξεις, αυτό οφείλεται στο ότι οι λέξεις είναι στόχοι περισσότερο ευδιάκριτοι και ευσύνοπτοι από τις φράσεις. Οι φράσεις που υποπίπτουν στην αντίληψη του καθαριστή είναι συνήθως στερεότυπες. Η απομόνωση όποιων στοιχείων του λόγου κρίνονται λανθασμένα, απρεπή, ακατάλληλα, αδόκιμα, άσχημα, φτωχά, ξένα -- εν τέλει ακάθαρτα -- είναι η χαρακτηριστικότερη εκδήλωση της καθαριστικής πρακτικής.

Ο καθαρισμός είναι παγκόσμιο φαινόμενο.⁴ Εμφανίζεται και σε "ασθενείς", αλλά και σε "ισχυρές" γλώσσες. Αντίθετα όμως με ό, τι γενικά πιστεύεται,⁵ ο καθαρισμός των ξενικών στοιχείων, δηλ. κυρίως των λεξικών δανείων, αποτελεί μία μόνο περίπτωση, σημαντική αλλά όχι αποκλειστική, καθαριστικής πρακτικής, που υπηρετεί πιστά την εθνικιστική ιδεολογία. Αυτός άλλωστε είναι και ο λόγος της ιδιαίτερης έντασης και απήχησης του στο πλατύ κοινό. Ο καθαρισμός αυτός συνδέεται επίσης με τις προσπάθειες δημιουργίας μιας εθνικής γλώσσας και με τα ιδεολογικά ενδιαφέροντα του γλωσσικού σχεδιασμού. Θ' αναφερόμαστε σ' αυτόν τον τύπο καθαρισμού με τον όρο *εθνοκεντρικός καθαρισμός*.

Ωστόσο, ο εθνοκεντρικός καθαρισμός είναι υποπερίπτωση.

Προϊόντα καθαριστικής πρακτικής είναι επίσης οι λέξεις ταμπού και οι ευφημισμοί, που βρίσκονται μάλιστα σε αμοιβαία σχέση: οι λέξεις ταμπού

δημιουργούν την ανάγκη ευφημισμών, π.χ. "επάρατος νόσος" αντί για "καρκίνος".⁶

Άλλη εκδήλωση καθαρισμού είναι τα φαινόμενα της γλωσσικής ευπρέπειας -- η οποία, λ.χ., χαρακτηρίζει τους *politically correct* και στα ελληνικά λέμε "άτομα με ειδικές ανάγκες", και όχι "ανάπηροι" ή "κουλοί", που είναι στιγματισμένα. Μπορούμε να μιλάμε για *διαβαθμισμένη* και *απόλυτη* γλωσσική ευπρέπεια. Η πρώτη αφορά στις σχέσεις κύρους μεταξύ διαφορετικών επιπέδων ύφους (*registers*) ή ιδιωμάτων· η δεύτερη, σε στοιχεία που στιγματίζονται ασχέτως ιδιωμάτων, δηλ. κυρίως στις λέξεις ταμπού. Η ίδια η διάκριση είναι σχετική· κινήματα όπως αυτό των *politically correct* στοχεύουν στη μετατροπή του αισθήματος της ευπρέπειας από διαβαθμισμένο σε απόλυτο: "μη το λες ούτε γι' αστείο!"

Η αίσθηση της γλωσσικής ευπρέπειας υπάρχει και στον εθνοκεντρικό καθαρισμό. Για παράδειγμα, τα μεταφραστικά δάνεια (*calques*) προσφέρονται σαν τρόποι παράκαμψης των ξένων όρων. Θα λέγαμε ότι οι ξένες λέξεις λειτουργούν σαν λέξεις ταμπού που γεννούν ευφημισμούς, δηλ. μεταφραστικά δάνεια· π.χ. "αυτεπίστρεπτον" αντί για "μπούμεραγκ". (Σημειώνουμε το παράδοξο ο καθαρισμός να καταπολεμά το δανεισμό, πηγή νεολογίας, με νεολογισμούς, βασισμένους όμως σε ντόπια, "καθαρά" στοιχεία.)⁷ Αλλά και το αντίθετο φαινόμενο παρατηρείται: να χρησιμοποιούνται οι ξένοι όροι σαν ευφημισμοί που δίνουν κύρος στο χρήστη τους, όπως κατά κανόνα συμβαίνει με τις διαφημίσεις, τις ονομασίες προϊόντων κλπ. Ο μηχανισμός είναι κοινός και στις δύο περιπτώσεις: η χρήση του "καθαρού" όρου επιτελεί *λειτουργία ταυτιστική*. Η λειτουργία αυτή δεν μπορεί παρά να βασίζεται στη συλλογική συνείδηση: αφορά *εμάς* σε αντίθεση με κάποιους *άλλους*.⁸ Και από αυτήν πηγάζει η αίσθηση της γλωσσικής ευπρέπειας.

Ο καθαρισμός συνδέεται επίσης με *αισθητικές αξιολογήσεις*, είτε υφολογικών στοιχείων είτε ολόκληρων γλωσσών (βλ. "τα ωραία λόγια", "η κομψή γλώσσα", "η βερμπαλιστική γλώσσα" -- που μπορεί να είναι είτε το ιδίωμα ενός λόγιου είτε μια εθνική γλώσσα· λ.χ. τα γαλλικά είναι για μερικούς "γλώσσα βερμπαλιστική" και τα γερμανικά για άλλους "γλώσσα βάρβαρη").

Ο καθαρισμός εκδηλώνεται και στη φιλοσοφία. Ο λογικός θετικισμός επιχείρησε να διατυπώσει μια καθολική γλώσσα [81] των επιστημών, απαλλαγμένη από τις ασάφειες και τα "λάθη" του καθημερινού λόγου. Το κοινωνικό του πρότυπο είναι η "γλώσσα των ειδικών". Από την άλλη, η γλωσσαναλυτική μέθοδος, λ.χ., αναζητά τα "γραμματικά λάθη" του φιλοσοφικού λόγου, με πρότυπο την "κοινή καθημερινή γλώσσα" και τον "κοινό νου". Αποτελεί μεταγλωσσική εκδήλωση που συνδέεται στενά με την κριτική της Και

τα δύο κινήματα αποτελούν μεταγλωσσικές εκδηλώσεις που συνδέονται στενά με την κριτική της μεταφυσικής σκέψης, στην αυγή της σύγχρονης φιλοσοφίας.⁹

Ο καθαρισμός αποτελεί προϋπόθεση της ρυθμιστικής γραμματικής. Είναι λάθος όμως να νομίζουμε ότι η νεότερη θεωρητική γλωσσολογία είναι απαλλαγμένη από καθαριστικές (ή αντικαθαριστικές) αντιλήψεις. Για πολλούς, σίγουρα για τους κοινωνιογλωσσολόγους, η θεμελιακή για τη νεότερη γλωσσολογία διάκριση μεταξύ *langue* και *parole* αποτελεί εκδήλωση και της θεμελιακής καθαριστικής αντίληψης ότι "η γλώσσα" (το σύστημα, ο κώδικας, η γλωσσική ικανότητα) είναι μία και ενιαία.¹⁰ Από την άλλη μεριά, η συνήθης γλωσσολογική (ως προς την προέλευσή της) -- *κα* / αντικαθαριστική -- μομφή κατά του καθαριστή, δηλ. ότι καταπολεμά τη γλωσσική αλλαγή, μπορεί να γίνει κατανοητή ως εξής: προϋπόθεση της γλωσσικής αλλαγής είναι ότι γίνεται ασυνείδητα, ότι *επέρχεται* μάλλον παρά γίνεται.¹¹ Ο καθαριστής εμποδίζει την αλλαγή στο μέτρο που, όπως θα δούμε παρακάτω, προκαλεί μια *μεταγλωσσική συνείδηση* της εξέλιξης της γλώσσας. Σημασία δεν έχει αν η συνείδηση αυτή είναι ψευδής και πλανημένη και "αντι-επιστημονική", όπως δείχνουν να πιστεύουν οι γλωσσολόγοι· σημασία έχει ότι δημιουργείται και αντιτίθεται στην ασυνείδητη και συλλογική εξάπλωση της γλωσσικής αλλαγής.

Ακόμα και ο *αντι-καθαρισμός* είναι μια "*καθαριστική*" αντίδραση στις εκδηλώσεις του καθαρισμού", όπως επισημαίνει ο σλαβιστής D. Brozonić.¹² Ως εκ τούτου, ο αντι-καθαρισμός εμφανίζεται πάντα με χρονική (τουλάχιστον) υστέρηση. Καθώς εκδηλώνεται ως αντίθεση, είναι φυσικό να παραγνωρίζει τις πρόδηλα θετικές όψεις του καθαρισμού, όπως την τεράστια συμβολή του στη νεολογία. Από τον ορισμό μας της κοινωνικής διαλεκτικής προκύπτει ότι ο καθαρισμός είναι αδύνατον να υπάρξει χωρίς αντικαθαριστικές αντιδράσεις. Στα καθ' ημάς, καθαριστές ήταν και οι καθαρευουσιάνοι και οι δημοτικιστές, αν και τα πρότυπα ήταν, όπως θα δούμε, διαφορετικά: αρχαϊστικά των μεν, εθνογραφικά των ... δεν.

Εξάπλωση του καθαρισμού - Μεταγλωσσικό υλικό

Αναζητήσαμε τα συστατικά στοιχεία των καθαριστικών αντιλήψεων στα εξής δεδομένα: πρώτα και κύρια, σε επιστολές αναγνωστών στις εφημερίδες· δευτερευόντως σε επιφυλλίδες σχετικές με γλωσσικά ζητήματα καθώς και στη σχετική ειδησεογραφία. Το υλικό αυτό καλύπτει κυρίως την τελευταία πενταετία (1990-94). Οι επιστολές, 150 τον αριθμό, προέρχονται κυρίως από τις εφημερίδες *Η Καθημερινή*, *Ελευθεροτυπία* και *Το Βήμα της Κυριακής*. Το σύνολο επιφυλλίδων, ειδησεογραφικών αναφορών, δημοσιογραφικών "ερευνών", συνεντεύξεων, σχολίων κλπ. προέρχεται απ' όλες τις εφημερίδες με

πανελλήνια κυκλοφορία και ξεπερνά τις 350 καταχωρίσεις. Τέλος, προσθέσαμε μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις από περαστικούς στους δρόμους της Αθήνας καθώς και συνεντεύξεις που έγιναν με τη μέθοδο τυχαίων τηλεφωνημάτων.

Για πολλούς γλωσσολόγους η ιστορία του καθαρισμού δεν είναι παρά η ιστορία των καθαριστικών ιδεών. Σ' αυτό το επίπεδο όμως, των "ιδεών", η κοινωνική διάσταση του φαινομένου θα έμενε αθέατη ή θα φαινόταν ανεστραμμένη. Από τον τρόπο έκφρασης των καθαριστικών αντιλήψεων μπορούμε ν' ανασυνθέσουμε την κοινωνική οργάνωση του καθαρισμού και να συμπεράνουμε τον τρόπο εξάπλωσής του.

Έτσι, τα τρία είδη των δεδομένων αποτελούν ένα συνεχές που αντανακλά, καθ' υπόθεσιν, την *κοινωνική εξάπλωση* του [82] καθαρισμού. Όπως είναι διαπιστωμένο και για άλλες γλωσσικές κοινότητες,¹³ η προπαγάνδη και εξάπλωση των καθαριστικών αντιλήψεων γίνεται κατ' αυτήν τη φορά: ελίτ, "μικρό κοινό", πλατύ κοινό. Οι επιφυλλίδες αντιστοιχούν στο λόγο της ελίτ από την οποία εκπορεύεται η κεντρική αντίληψη του καθαρισμού· οι επιστολές, στο λόγο του μικρού κοινού· οι συνεντεύξεις καταγράφουν την εξάπλωση των καθαριστικών αντιλήψεων στο πλατύ κοινό.

Ο τρόπος εξάπλωσης του καθαρισμού συνδέεται με την *κοινωνική οργάνωσή* του. Από τις ενδείξεις που έχουμε (επάγγελμα, τρόπος έκφρασης), το μικρό κοινό αποτελείται από άτομα με υψηλό δείκτη μόρφωσης και διαμορφωμένη αντίληψη του "τι είναι πρέπει" στη γλώσσα.¹⁴ Η ελίτ συγκροτείται από άτομα της διάνοησης (πανεπιστημιακούς δασκάλους, γλωσσολόγους, ποιητές, επιστήμονες, ακαδημαϊκούς, καλλιτέχνες, δημοσιογράφους -- οπωσδήποτε συγγραφείς) και μπορεί να οργανώνει ή/και να οργανώνεται σε γλωσσικούς ομίλους, διάφορα κέντρα προστασίας της γλώσσας κλπ. (Sprachgesellschaften).¹⁵ Η λειτουργία της ελίτ δεν είναι μόνο να εκλογικεύει την καθαριστική ιδεολογία· δεν είναι μόνο να δίνει στόχους, να δημιουργεί αιχμές, στις ατομικές καθαριστικές αντιλήψεις, δηλ. να τις κοινωνικοποιεί. Η ελίτ εξασκεί επίσης λειτουργία *νομιμοποιητική*, δίνοντας κύρος στις σχετικές αντιλήψεις ώστε αυτές να βρουν την απαραίτητη απήχηση στα δύο επόμενα στρώματα: στο *μικρό κοινό*, και στο *πλατύ κοινό*. Αν η ελίτ ηχεί, το μικρό κοινό απηχεί, το πλατύ κοινό αντηχεί. Όσο εξαπλώνεται, ο καθαρισμός εξασθενεί, όπως ακριβώς ένα ηχητικό κύμα.

Υπάρχουν περίοδοι ύφεσης και περίοδοι έξαρσης στη σχετική με τη γλώσσα επιστολογραφία. Το ενδιαφέρον του κοινού (μικρού και πλατιού) πυροδοτείται ή χειμάζει ανάλογα με την επικαιρότητα (βλ. πρόσφατα: πρόταση Λαμασούρ· και παλαιότερα: ο νόμος Τουμπόν, η διδασκαλία των αρχαίων -- διδακτικό βιβλίο για "παλαιότερες μορφές της ελληνικής"--, η "σλαβομακεδονική γλώσσα" -- έκθεση Κιλιλιά --, η μεταγραφή της ιστορίας του

Παπαρρηγόπουλου κ.ά.: αλλά και πριν από την περίοδο που εξετάζουμε: η καθιέρωση του μονοτονικού, η "ευδοκίμηση και η αρωγή" κ.ά.)¹⁶. Πάντως, η συμμετοχή του μικρού κοινού στα εκάστοτε "γλωσσικά ζητήματα" είναι ενεργητική του πλατιού κοινού, αντίθετα, παθητική και αντηχητική. Όταν του ζητηθεί όμως, το πλατύ κοινό θα *ε κ φ ρ α σ τ ε ί μ ε* (μάλλον παρά θα εκφράσει) τους κοινούς τόπους των καθαριστικών αντιλήψεων: αυτό βεβαίως δεν σημαίνει ότι επιδίδεται σε καθαριστική πρακτική, ότι δηλ. κυριαρχείται από καθαριστική νοοτροπία. Γι' αυτό και ο αντι-καθαριστής επικαλείται συνήθως το πλατύ κοινό. Ο καθαριστής, το μικρό (και "φωτισμένο").

Ελίτ-μικρό κοινό-πλατύ κοινό δεν εντάσσονται, ίσως, σε ομόκεντρους κοινωνικούς κύκλους, εκφράζουν όμως ομόκεντρες αντιλήψεις. Κάθε κύκλος αντανακλά τον προηγούμενο παραμορφώνοντάς τον. Αυτό που αντανακλάται δεν είναι εικόνα, είναι καρικατούρα. Καρικατούρα που σχεδιάζεται με καταχρηστικές μεταφορές που εκφράζουν πάγια αντιληπτικά σχήματα και εκφράζονται με επανερχόμενους τύπους επιχειρημάτων. Αυτά δίνουν στον καθαρισμό τον αυτοματισμό ενός εξαρτημένου ανακλαστικού. Και από αυτά είναι εν τέλει αναγνωρίσιμος. Η προσοχή μας θα εστιασθεί στο λόγο του μικρού κοινού, που μας επιτρέπει να παρακάμψουμε τη λογικοφανή, "ορθολογική" έκφραση της ελίτ, τη γλώσσα δηλαδή της αυθεντίας, η οποία όμως μας γίνεται περισσότερο οικεία από τους απόηχούς της. Το μικρό κοινό είναι ιδανικό σημείο εστίασης, αφού επιτρέπει διπλό έλεγχο, προς τα πάνω και προς τα κάτω.

Πριν δούμε τα στοιχεία που σχηματίζουν την καρικατούρα, θα ήταν χρήσιμο να δώσουμε το περίγραμμα της εικόνας, επιχειρώντας ορισμένες γενικεύσεις, έστω και υπό μορφήν υποθέσεων.¹⁷ Ο καθαρισμός που αναδεικνύει το υλικό μας είναι κυρίως εθνοκεντρικός και ειδικότερα: α) *ξενοφοβικός* στο ερέθισμά του, β) *συντηρητικός* στην αντίδρασή του, γ) *αναδρομικός* στις επιλογές του, δ) *παιδαγωγικός* στην εφαρμογή του, ε) *ασυνεχής* στις εκδηλώσεις του και ς) *ήπιος* (ή "αμυντικός") στην έντασή του.

Οι γενικεύσεις αυτές χρήζουν εξηγήσεων. Τους χαρακτηρισμούς τούς αντλούμε επιλεκτικά από τα διάφορα ταξινομικά συστήματα των καθαριστικών αντιλήψεων που συζητά ο канаδός γλωσσολόγος George Thomas.¹⁸ α) "Ξενοφοβικός" σημαίνει ότι στρέφεται κατά των ξένων στοιχείων στη γλώσσα. Από τα παραδείγματα των επιστολογράφων, ακόμα και αν δεν το δηλώνουν ρητά, ο κύριος στόχος φαίνεται να 'ναι οι αγγλικές λέξεις. Από τη χρήση των δανείων ενοχλείται στην καθημερινή γλώσσα μάλλον παρά στα τεχνικά ή επαγγελματικά ιδιώματα: η "γλώσσα των υπολογιστών", λ.χ., είναι πρόσφατη --

και καθυστερημένη -- ταύτιση. β) Στο ερέθισμα των ξένων λέξεων ο καθαρισμός αντιδρά συντηρητικά: είναι διατηρητικός· διστάζει να προσλάβει γιατί φοβάται μη χάσει κι αυτό που έχει· δεν απορρίπτει το δηλούμενο, αλλά τη λέξη· προτιμά να διορθώνει παρά να μην ακούει (και να μη βλέπει). γ) Οι επιλογές του καθαριστή (λ.χ. για την προσαρμογή των δάνειων λέξεων) βασίζονται σε "λόγιες" μορφές της γλώσσας, και είναι συχνά αρχαϊστικές (παραδείγματα θα δούμε παρακάτω). δ) Το πρότυπο εφαρμογής του είναι αυτό της "καλλιέργειας", οπότε θα τον δούμε να καταπιάνεται κυρίως με παιδαγωγικά ζητήματα· εδώ εντάσσεται ίσως και η ιδιαίτερη προσοχή του στη "γλώσσα των νέων". ε) Η εμφάνισή του δεν είναι σταθερή, εκδηλώνεται ανάλογα με τη "γλωσσική" επικαιρότητα. Τη μεγαλύτερη σταθερότητα εμφανίζει η επισήμανση γραμματικών λαθών -- δραστηριότητα εξ ορισμού ανεπίκαιρη. ζ) Παρ' όλο που ξεσηκώνει έντονες λογομαχίες, είναι ήπιος: στις διορθωτικές του ασκήσεις δεν φαίνεται ν' αντιλαμβάνεται τους [83] διεθνισμούς,¹⁹ δέχεται ανεπιφύλακτα τα μεταφραστικά δάνεια, και αντιδρά κυρίως στις αναφομοίωτες ξένες λέξεις, των οποίων προτείνει αντικατάσταση μάλλον παρά προσαρμογή, ή στα παροδικά στοιχεία της αργκό. Η τακτική του είναι θεραπευτική και όχι προληπτική (η προληπτική τακτική που προτείνουν ορισμένοι γλωσσολόγοι²⁰ είναι εξτρεμιστικότερη μορφή καθαρισμού σε σχέση με τη θεραπευτική, που εκδηλώνεται πάντα μετά την εμφάνιση του συμπτώματος) και δεν φαίνεται να είναι οργανωμένη (αν κρίνουμε μόνο από τις εκκλήσεις για οργάνωση που απευθύνουν οι επιστολές).

Κάθε ένα από αυτά τα χαρακτηριστικά έχει μερική μόνο εφαρμογή. Βεβαίως και υπάρχουν εκδηλώσεις μη ξενοφοβικού καθαρισμού. Ο συνδυασμός τους πάντως φωτογραφίζει το μικρό κοινό. Στο δείγμα των επιστολών έχουμε λίγες αντικαθαριστικές εκδηλώσεις. Η εμφάνισή τους όμως γίνεται όλο και συχνότερη στο δείγμα των επιφυλλίδων.

Αν αυτά τα έξι χαρακτηριστικά στοιχειοθετούν πράγματι την εικόνα του καθαρισμού στη σημερινή Ελλάδα, βλέπουμε ήδη μια διαφοροποίηση από το καθαριστικό προφίλ του δημοτικισμού, τουλάχιστον σε τρία σημεία: ο δημοτικισμός δεν ήταν ούτε ξενοφοβικός ούτε συντηρητικός ούτε αναδρομικός (σίγουρα δεν ήταν αρχαϊστικός), και ήταν μάλλον εθνογραφικός και γεωγραφικός στις επιλογές του.²¹ Ίσως έχουν κάποιο δίκιο αυτοί που λένε ότι τα πρότυπα της καθαρεύουσας επανέρχονται. Αυτή τη φορά όμως (ή ακόμα) με ήπιο, μετριοπαθή τρόπο. Και με έντονη την αντίδραση σ' αυτά.²²

Η γλώσσα του καθαρισμού

Αναζητήσαμε στο υλικό μας τις δύο συνιστώσες του καθαρισμού που αναγνωρίζει ο ορισμός μας: την κοινωνική και τη γλωσσική διαλεκτική.

Κοινωνική διαλεκτική

Θα ξεκινήσουμε από το πώς συλλαμβάνει ο καθαριστής την κοινωνική διαλεκτική.

Είδαμε ότι στην αντίληψη του καθαρισμού υπάρχει πάντα ένας Άλλος. Πρώτο στοιχείο της καθαριστικής αντίληψης: ο Άλλος νοείται ως *εχθρός*. Ο καθαριστής τείνει να εννοεί την πρακτική του μέσα από μια *πολεμική μεταφορά*.²³ Έτσι, πρόσφατα, με αφορμή την "υπόθεση Λαμασούρ", η *Καθημερινή* (30.12.94, 1) καλεί σε "θέση μάχης για τη γλώσσα". Ένας επιστολογράφος συμβουλεύει: "Η μάχη πρέπει να δοθεί μέσα στα θεσμικά όργανα της Ε.Ε., ώστε έγκαιρα να απορριφθεί η γαλλική πρόταση, πριν προλάβει να βρει *συμμάχους*". (Καθ. Εσ. 5.1.95, 12).²⁴ Και παλαιότερα:

- "Σημειώνω ένα άλλο φαινόμενο γλωσσικής *συνθηκολόγησης*. [...] παραχωρούμε στην ξένη γλώσσα ελληνικότερες εκφράσεις, που τις κηρύσσομε ευπρόσδεκτες μεν, οθνείες όμως. [...] Για πολλές απ' αυτές θα διαφωνούσα μη δεχόμενος γλωσσική *μειοδοσία* σ' αυτή την έκταση. Ενδεικτικά αναφέρω: 'Κύκναιο άσμα'. Δεν έχει προέλευση γαλλική. Είναι αρχαιοελληνική". (Οικονομικός Ταχυδρόμος, Εφ. 4.10.90, 49)

Η πολεμική στάση δεν εκδηλώνεται μόνο απέναντι στους ξένους. Οι υποστηρικτές αντίθετων απόψεων είναι και αυτοί εχθροί:

- "Νομίζω ότι σ' αυτές τις περιπτώσεις επιβάλλεται να εφαρμόσουμε έναν και μόνο όρο. Αυτόν που επιβάλλουν στους μεγάλους πολέμους οι *νικηταί* στους *ηττημένους*: 'Ανευ όρων' να τα επαναφέρουμε [τα αρχαία ελληνικά στο σχολείο]". (Καθ. Εσ. 5.9.92, 9)

Συχνά οι επιστολογράφοι και οι επιφυλλιδογράφοι ζητούν:

- "εκστρατεία", "σταυροφορία", "κινητοποίηση για τη γλώσσα",
 - "να *πολεμήσουμε* τους κινδύνους για τον εκφυλισμό της γλώσσας". (Καθ. Εσ. 12.9.92, 9)
 - "μία *σωστική σταυροφορία* στην οποία να *συστρατεύθουμε* όλοι όσοι έχουμε μεράκι με τη γλώσσα μας [...], μόνιμα όλοι *οργανωμένοι*, σε φορέα ή φορείς κατάλληλους, με επιστημονοσύνη διαφωτιστική, αλλά και με αντίστοιχη *αγωνιστικότητα*". (Καθ. Εσ. 13.12.94, 12)

Από τη στιγμή που ο 'Άλλος και το 'Άλλο εκληφθούν ως εχθρικές οντότητες, αποτελούν πλέον απειλή: "απειλείται η γλώσσα μας", "κίνδυνος είναι η γλώσσα μας".

"Πρέπει λοιπόν να συνειδητοποιήσουμε όλοι τον κίνδυνο που διατρέχει η γλώσσα μας".²⁵ (Καθ. Εσ. 10.4.92, 9)

Ο κίνδυνος εντοπίζεται σε στοιχεία του παρόντος, αλλά, καθώς το πρόβλημα προβάλλεται στο μέλλον, μεγιστοποιείται. Προσφιλής ενασχόληση του καθαριστή είναι η μελλοντολογία:

- "Έχουμε μια μονόπλευρη είσοδο ξένων γλωσσικών στοιχείων στην εθνική μας γλώσσα, τα οποία στοιχεία την εκτοπίζουν ή την αλλοιώνουν. Σαν συνεχισθεί αυτός ο γλωσσικός 'αφελληνισμός', οι πολλοί Έλληνες με το πέρασμα του χρόνου θα ομιλούμε - ίσως με ελληνική προφορά - ένα συνονθύλευμα ξενόγλωσσο αναμειγμένο με κάποιες κοινές ελληνικές λέξεις". (Καθ. Εσ. 10.4.92, 9)

- "Αν οι μορφωμένοι Έλληνες δεν κατανοούν ακόμη και τα απλούστερα αρχαία κείμενα, αν δεν μπορούν να διαπιστώσουν την εξέλιξη της γλώσσας, σε κάποιο σημείο χρόνου θα φθάσουμε στη φωνητική ορθογραφία που θα αποτελέσει ενδεχομένως ένα βήμα προς τον εκλατινισμό της ελληνικής γραφής για λόγους πρακτικούς". (Καθ. Εσ. 6.10.92, 12)

- "Πότε θα βρεθεί, για να τους διευκολύνουμε λιγάκι [τους γείτονές μας], ένας Κεμαλ...όπουλος να εξαλείψει και την ελληνική αλφάβητο;" (Καθ. Εσ. 10.10.92, 9)

- "Η διαπίστωση αυτή [της λεξιπενίας] υποχρεωτικά άγει [84] σε ιδιαίτερα απαισιόδοξες σκέψεις και φέρει μπροστά μας την εικόνα του νέου που θα συνεννοείται μελλοντικά με τους συντοπίτες του μέσω των ξένων γλωσσών, ιδιαίτερα της αγγλικής, του συνθηματικού λόγου και των πολλών χειρονομιών". (Ελ. Εφ. 19.6.93, 53)

- "Το πρώτο που θα χαθεί είναι η γλώσσα. Αν δεν πάρουμε εγκαίρως τα μέτρα μας, σε δέκα χρόνια θ' ακούσουμε κάποιον νεαρό να μονολογεί: 'Ευτυχώς που γεννήθηκα στην Ελλάδα. Δεν ξέρω λέξη... ελληνικά!'" (Πολιτικά Θέματα, Εφ. 28.9.90, 22)

Από την απειλή πρέπει να προστατευθούμε, κυρίως, βεβαίως, με στρατιωτικά μέσα:

- "Απαιτείται συντονισμένη υποστήριξη και θωράκιση της ελληνικής γλώσσας". (Καθ. Εφ. 1.2.95, 5)

- "Ένα από τα σοβαρά προβλήματα που αντιμετωπίζει η ελληνική πολιτεία (και κοινωνία) είναι η ουσιαστική προστασία της ελληνικής γλώσσας". (Αντί, Εσ. 20.1.95, 45)

- "Για τη διάσωση της ελληνικής γλώσσας μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση διαθέτουμε το μοναδικό και πανίσχυρο όπλο που ανάφερα [τα αρχαία ελληνικά]". (Καθ. Εσ. 5.1.95, 12)

- "Η Ιταλική, η Γερμανική, η Γαλλική, για πολλούς λόγους θ' αντέξουν, κυρίως γιατί αμύνονται. Εμείς δεν αμυνόμαστε. Οι πνευματικοί

Τσολάκογλου παραδίδουν τα ο χ υ ρ ά μας στους εισβολείς". (Πολιτικά Θέματα, Εφ. 28.9.90, 20)

Βλέπουμε εδώ τον *αμυντικό* χαρακτήρα της πολεμικής μεταφοράς. Ακόμα κι αυτή η πολεμική μεταφορά είναι εκδήλωση ενός *ήπιου* καθαρισμού, όπως φαίνεται και από το ακόλουθο παράδειγμα:

"Ο κίνδυνος αυτός μπορεί και πρέπει να *ε κ λ ε ί ψ ε ι* ή τουλάχιστον να *π ε ρ ι ο ρ ι σ θ ε ί*". (Καθ. Εσ. 10.4.92, 9)

Ο κίνδυνος τώρα, μπορεί να είναι *εξωτερικός*, να προέρχεται δηλαδή από άλλη γλώσσα. Τα αγγλικά είναι ο αναγνωρισμένος εχθρός της εποχής μας, αν και στην επιστολογραφία επικίνδυνες θεωρούνται όλες οι ξένες λέξεις (και γλώσσες).

- "λέξεις ξένες ή ξενόφερτες καθαρώς βαρβαρισμοί [...] δολοφονούν την γλώσσα". (Καθ. Εσ. 12.9.92, 9)
- "Συμφωνώ μαζί σας για τους κινδύνους που απειλούν τη γλώσσα μας από το 'ελληνοαγγλικό γλωσσικό ιδίωμα' που καταταλαιπωρεί τ' αυτιά μας". (Καθ. Εσ. 13.2.92, 9)
- "Στις ημέρες μας, που η χιονοστιβάδα των ξενόγλωσσων όρων τείνει να αφελληνίσει την γλώσσα μας". (Βήμα, Εσ. 8.4.90, 13)
- "Δεν κινδύνεψε, λοιπόν, η γλώσσα μας στο διάβα των αιώνων από τους κατακτητές. Κινδυνεύει, όμως, σοβαρά από την εισβολή ξένων γλωσσών, που τείνουν να κατακτήσουν το πανελλήνιο". (Καθ. Εσ. 13.10.92, 8)

Φαίνεται στα παραδείγματα ο *ξενοφοβικός* χαρακτήρας του καθαρισμού· η αίσθηση του *εξωτερικού* εχθρού κυριαρχεί:

"Φθάνει που στον δρόμο όπου σταθείς ακούς γύρω σου Πολωνέζικα, Αλβανικά και όλες τις γλώσσες της Αραβίας τουλάχιστον ας ακούμε σωστά Ελληνικά από εμάς τους Έλληνες και από τις εφημερίδες μας". (Καθ. Εσ. 12.9.92, 9)

Ο κίνδυνος όμως είναι και *εσωτερικός*. Ο καθαριστής στρέφεται τότε εναντίον κυρίως των κοινωνικών διαλέκτων. Η "γλώσσα των νέων" είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα· ασαφή μορφώματα όπως "η γλώσσα των μέσων μαζικής επικοινωνίας", "η ξύλινη γλώσσα", "η γλώσσα των διανοουμένων" κ.λπ. αποτελούν πρόσθετα παραδείγματα.

- "Με απίστευτη επιπολαιότητα οι άνθρωποι αυτοί [οι μεταφραστές των ξενόγλωσσων ταινιών στην τηλεόραση] σκοτώνουν τη γλώσσα, συσκοτίζουν και μπερδεύουν τις γνώσεις των ανυπεράσπιστων τηλεθεατών...". (Καθ. Εσ. 11.2.92, 9)

- "εδώ και κάμποσα χρόνια πριν, οι δήθεν διανοούμενοι [...] την υποβάθμισαν [την ελληνική γλώσσα] εις γλώσσα σολοικισμών και βαρβαρισμών". (Καθ. Εσ. 8.8.90, 7)
- "[για τη γλώσσα ευθύνες έχουν οι] μαγαζάτορες και επιχειρηματίες με φραγκολεβαντίνικες επιγραφές, με λατινικούς χαρακτήρες, κομπιουτερατζήδες που δεν κουράστηκαν ούτε ένα λεπτό να μεταφράσουν ή έστω να ελληνοποιήσουν το λεξιλόγιό τους, πλαστικοί 'διανοούμενοι' και μεταμοντέρνα τσόκαρα". (Απογευματινή της Κυριακής, Εφ. 1.1.95, 13)
- "Η κρίση συμπληρώνεται και αναγλυφοποιείται με τις *γ λ ω σ σ ι κ έ ς α τ α σ θ α λ ί ε ς τ ω ν μ έ σ ω ν μ α ζ ι κ ή ς ε ν η μ έ ρ ω σ η ς* και τη γλωσσική πενία, μάλιστα την προκλητική αδιαφορία των *ν έ ω ν* για την ποιότητα και την ποσότητα της γλωσσικής τους επικοινωνίας... Μήπως, όμως, αυτή η λεξιπενία είναι καρπός της ιδεολογίας της ευκολίας και καθρέφτης μιας εσωτερικής γύμνιας;" (Μεσημβρινή, Εφ. 19.2.90, 16).
- "Συνολικά ο λόγος των σίριαλ είναι πολύ καλύτερος από τον *λ ό γ ο τ ο υ σ υ ν ό λ ο υ τ ο υ π ο λ ι τ ι κ ο ύ φ ά σ μ α τ ο ς* της χώρας, στον οποίο επικρατεί η περίξυλη γλώσσα και η γλώσσα-κασέτα που παραπέμπει από το τίποτα στο πουθενά". (Απογευματινή, Εφ. 25.9.93, 32)
- "Επόμενο είναι τα *ν έ α π α ι δ ι ά* να περιορίζουν τον εκφραστικό τους κόσμο σε νεοκορακίστικα της συμφοράς του τύπου "παμ-πλατεία" (προφέρεται μακρόσυρτα και με τη μύτη)". (Βήμα, Εφ. 16.5.93, Α56)
- "Πόσα εκατομμύρια φορές, θα πρέπει να λέγεται εκείνος ο τραγικός προσδιορισμός που *κ υ ρ ί ω ς ο ι ν έ ο ι , α λ λ ά κ α ι ο ι ν έ ε ς*, δεν υστερούν, που μ' αυτόν αποκαλούν ο ένας τον άλλο; [...] 'Ρε μ...' είναι το μόνο που λέγεται και ακούγεται και επαναλαμβάνεται συνεχώς". (Καθ. Εφ. 1.11.92, 10)
- "Οι *ν ε ο λ α ί ο ι* την κακοποιούν [τη γλώσσα] βάνουσα συστηματικά, εν γνώσει τους ή όχι. Την 'στραγγαλίζουν' καθημερινά με πρόφαση τον εκμοντερνισμό και τη ξενομανία, αλλά με ουσιαστική και μοναδική αιτία την έλλειψη παιδείας". (Απογευματινή, Εφ. 28.2.94, 48)

Οι δύο "κίνδυνοι", ο εσωτερικός και ο εξωτερικός, όπως πάντα συμβαίνει στην εθνικιστική ιδεολογία, θεωρούνται άρρηκτα συνδεδεμένοι. Στις συνεντεύξεις που πήραμε (1.11.94, 30.12.94), μια συνηθέστατη απάντηση - ένα εξαρτημένο ανακλαστικό - στην ερώτηση "Πιστεύετε ότι η ελληνική γλώσσα κινδυνεύει;" ήταν ότι "η γλώσσα κινδυνεύει πρώτα και κύρια από *ε μ ά ς τ ο υ ς ί δ ι ο υ ς*". Η ίδια επωδός και στις επιστολές, όπου συστηματικά, ο κίνδυνος εντοπίζεται στην "καθημερινή" χρήση της γλώσσας.

- "η πλημμελής εκπαίδευσή μας, η κακοποίηση της γλώσσας μας από ορισμένα πολύ χαμηλού επιπέδου έντυπα και μέσα μαζικής ενημέρωσης, [...] συμβάλλουν αποφασιστικά στην παραμόρφωση της γλώσσας μας, η οποία τώρα πια *κ ι ν δ υ ν ε ύ ε ι α π ό μ α ς τ ο υ ς ί δ ι ο υ ς*". (Καθ. Εσ. 13.10.92, 8).

- "εμείς οι ίδιοι τηρούμε, ανά πάσαν στιγμήν και σε όλες τις εκδηλώσεις του καθημερινού βίου μας, στάσιν κατ' εξοχήν ανθελληνικήν". (Καθ. Εσ. 10.10.92, 9)
- "δεν δικαιούμαστε να παραξενευόμαστε γι' αυτή την ενέργεια των ξένων, όταν εμείς οι ίδιοι εκτοπίζουμε τη γλώσσα μας από τες καθημερινές μας συνομιλίες, γραπτά, εκπομπές ραδιοφώνου και τηλεόρασης, με τα διάφορα εμπάργγο, ρεπόρτερς, κουλτούρες, λαβ σόρυ κ.λπ. κ.λπ." (Ελ. Εσ. 18.1.95, 10)
- "Φυσικά και σ' αυτό το εθνικό ζήτημα ["υπόθεση Λαμασούρ"] έχουμε και εμείς τεράστιες ευθύνες. Τα τελευταία χρόνια εμείς οι ίδιοι υποστηρίζουμε όσο θα έπρεπε τη γλώσσα μας; Πρώτοι εμείς δεν την περιφρονούμε, όταν αποφεύγουμε να την χρησιμοποιήσουμε στις πιο απλές καθημερινές σχέσεις, στις επαγγελματικές μας δραστηριότητες, αλλά και στις επίσημες κυβερνητικές εκδηλώσεις;" (Καθ. Εσ. 5.1.95, 12)

[85] Πώς συνδέεται ο εσωτερικός με τον εξωτερικό κίνδυνο; Στο πλαίσιο της πολεμικής μεταφοράς, για ν' αντιμετωπιστεί ο εξωτερικός κίνδυνος, πρέπει να δοθεί μάχη. Αλλά η έκβασή της θα είναι επιτυχής μόνο αν δοθεί με *αρραγές εσωτερικό μέτωπο*.

- "συσπείρωση για τη γλώσσα", "όλοι μαζί για τη γλώσσα"
- "εμείς τι κάνουμε; Προσέχουμε (τη γλώσσα μας) για να (την) έχουμε; [...] "Το ερώτημα, όμως, είναι τι γίνεται όταν καταρρέει το εσωτερικό μέτωπο". (Καθ. Εφ. 8.1.95, 4)
- "Οι όποιες κραυγές λοιπόν πρέπει να συναντηθούν και με θεσμικές αναζητήσεις για να μην καταντήσουν ... βοές εν τη ερήμω". (ΚΕΛ. Εσ. 15.1.95, 46)
- "Όλων μας, όμως, οι φωνές ενωμένες και ημών των απλών πολιτών και των ταγών του πνεύματος και της πολιτείας [...] μπορούν και πρέπει να αποσοβήσουν αυτό το "άτοπο" και άδικο που μελετάται...". (Καθ. Εσ. 13.1.95, 12)

Για να επιτευχθεί το εσωτερικό μέτωπο, ο καθαριστής επιζητεί την εκπαιδευτική εφαρμογή των ιδεών του, που συνυφαίνεται με τη συντηρητική του στάση απέναντι στη "γλώσσα των νέων":

- "Έτσι οι χρυσοφόρες πηγές των κειμένων της γλώσσας μας είναι άγνωστες και φυσικά απρόσιτες για τη νέα γενιά". (Καθ. Εσ. 6.12.94, 12)
- "Ο στόχος αυτός [να διατηρήσουμε καθαρή τη γλώσσα] επωμίζει βαρύτατο φορτίο σε όλους τους μορφωμένους ανθρώπους, ιδιαίτερα όμως, στους νέους μας [...]. Επιβάλλεται η άριστη εκπαιδευτική κατάρτισή μας, αλλά και η άγρυπνη προσοχή, προκειμένου ν' αποδίδεται σωστά η γλώσσα μας". (Καθ. Εσ. 13.10.92, 8)

- "Η διακοπή από τις ρίζες της γλώσσας μας, στέρησε τους νέους από τις πηγές του γλωσσικού μας πλούτου και τη σκέψη του νου, με αποτέλεσμα να συρρικνωθούν οι εκφραστικές και οι διανοητικές τους ικανότητες". (Καθ. Εσ. 5.9.92, 9)

- "Σήμερα ο εκκλησιασμός, αύριο ο τοπικός Άγιος, την άλλη οι [...] Τρεις Ιεράρχες, την άλλη εθνική γιορτή, την άλλη τοπική γιορτή κ.ο.κ. [...] Και τα παιδιά τον περισσότερο χρόνο στο δρόμο. Και δεν ξέρουν να γράψουν και να μετρήσουν. Βάλτε τους τα Αρχαία, κ. υπουργέ, κ. Μπαμπινιώτη, να καταλάβουν! Είναι κι αυτά 'μια κάποια λύση!'" (Ελ. Εσ. 27.10.90, 34)

Από τη στιγμή τώρα που το εσωτερικό μέτωπο δεν είναι αρραγές, λόγω της ύπαρξης ποικιλιών ή ατόμων και ομάδων με διαφορετικές από τις δικές του απόψεις, ο καθαριστής αισθάνεται ότι έχει λόγο να ανησυχεί και να οργίζεται.

- "η δε ελληνική γλώσσα, ελέω ψευδοδημοτικισμού, κατέστη φάντασμα του εαυτού της. Και εις τούτο συνέβαλον οι παντός φυράματος πολιτικάντηδες, οι φασιστικώς λαϊκίζοντες ψηφοθήραι, οι υποκρινόμενοι τους 'φιλολαϊκούς' 'λογοτεχνάδες' μετά των σωματείων των και οι δημοσιογράφοι, οι ημιμαθείς Έλληνες απόφοιτοι των καλουμένων φιλολογικών (ή... φιλοσοφικών!!!) σχολών, οι ενασχολούμενοι με εγκυκλοπαιδικαίς (δήθεν) εκδόσεις. [...]

συνεπικουρούνται [...] από διάφορους δοκιμησώφους, οι οποίοι προ ουδενός ορρωδούν προκειμένου να εξασφαλίσουν δημοσιότητα, ακόμη και στην διάπραξι του κακουργήματος του αφελληνισμού της γλώσσας μας, της νεοελληνικής". (ΚΕΛ. Εσ. 14.10.90, 54)

- "[Η] καθημερινή πρακτική που καθρεφτίζει τη συλλογική αναληγσία, τον εγωκεντρισμό, τη νοητική αφασία και (πόσο τέλος) τη γλωσσική αναπηρία, που μας διατρέχουν". (ΚΕΛ. Εσ. 15.1.95, 46)

- "Δικαίως οι ξένοι θέλουν να την καταργήσουν [τη γλώσσα μας] όταν εμείς οι ίδιοι την έχουμε ήδη καταργήσει μέσα στη χώρα μας". (Καθ. Εσ. 11.1.95, 12)

Ωστόσο η *αίσθηση του εσωτερικού κινδύνου*, σε αντίθεση με την αίσθηση του εξωτερικού, είναι συνήθως ασαφής. Δεν είναι κάτι *συγκεκριμένο*, είναι *όλα και όλοι*, όπως ακριβώς συμβαίνει με μια μανία καταδίωξης:

- "Ποιος αποφάσισε την κατάργηση του τόνου [στα κεφαλαία τονούμενα] και για ποιο λόγο; Ποιος; Οι δημοσιογράφοι, οι δακτυλογράφοι ή χειριστές Η/Υ, οι διορθωτές; Ποιος; Για ποιο λόγο;" (Καθ. Εσ. 25.2.92, 9)

- "Δεν καταλαβαίνουν τα ΜΜΕ ότι όταν χρησιμοποιούν π.χ. τη λέξη "λάιτ" δεκάδες φορές σε δεκάδες προϊόντα ημερησίως [...] επιτελούν γλωσσική δολιοφθορά και σιγά-σιγά αλλά σταθερά, εθνική προδοσία; [...] Ποιος είναι αυτός που θέλει να μας αλώσει και καταστρέψει τη γλώσσα μας;" (Βήμα Εσ. 29.1.95, Α16)

Η ανάλυση της γλωσσικής διαλεκτικής, στην οποία θα περάσουμε τώρα, θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε την ασάφεια του εσωτερικού κινδύνου. [86]

Γλωσσική διαλεκτική

Η πολεμική μεταφορά περιγράφει κυρίως την *κοινωνική* πρακτική του καθαριστή. Φτάνουμε τώρα στο κομβικό σημείο της ανάλυσής μας που μας επιτρέπει να δούμε πώς συνδέεται η κοινωνική διαλεκτική (αντίθεση του Εγώ -- ή μάλλον, όπως είδαμε, του *Εμείς* -- με τον εχθρό) με τη γλωσσική διαλεκτική. *Ο συνδετικός κρίκος κοινωνικής και γλωσσικής διαλεκτικής είναι, σύμφωνα με τον ορισμό μας, η πράξη του στιγματισμού* που μεταφέρει την κοινωνική αντίθεση στη γλώσσα.

Η πράξη του στιγματισμού παρεμβαίνει στη διαμόρφωση του γλωσσικού αισθητηρίου. Η περίπτωση των γλωσσικών δανείων είναι χαρακτηριστική. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης, ως γνωστόν, κάνει τη διάκριση ανάμεσα στο "ποίαν λέξιν της γλώσσης μας *θεωρούμε* ξένην" και "ποίαν *αισθανόμεθα* τοιαύτην".²⁶ Ο καθαριστής επιδιώκει να *δημιουργήσει την αίσθηση* του ξένου στις εκάστοτε *θεωρούμενες* ξένες λέξεις. Και όχι μόνον: την *αίσθηση* του λάθους στα *θεωρούμενα* λάθη, την *αίσθηση* του αδόκιμου στις *θεωρούμενες* αδόκιμες διατυπώσεις, την *αίσθηση* του απρεπούς στις *θεωρούμενες* απρεπείς διατυπώσεις κ.ο.κ. Με λίγα λόγια, ο καθαρισμός, με την πρακτική του στιγματισμού, επιδιώκει να δημιουργήσει *και* δημιουργεί μέσα στη γλώσσα στοιχεία *παρθεύς* (στιγματισμένα ή "σημαδεμένα", όπως λένε οι γλωσσολόγοι).²⁷ Και αυτό δεν το κάνει μόνο *μέσα* στην ίδια γλώσσα αλλά και στη *σχέση* *μεταξύ* γλωσσών. Εξ ου η ιδεολογία των "καλών" και "κακών" γλωσσών, των πολιτιστικά "ανώτερων" και "κατώτερων" γλωσσών κλπ. Σε κάθε περίπτωση, ο καθαριστής κατασκευάζει ένα είδος *μεταγλωσσικής συνείδησης*:

"Και όσοι μεν έχουμε κάποια γνώση της δικής μας γλώσσας, μπορούμε να διακρίνουμε την ελληνική λέξη από την ξένη και να την δεχθούμε (την ξένη) ή να την απορρίψουμε. Τα παιδιά όμως κι εκείνοι που θεωρούνται κατώτερης και μέσης μόρφωσης αποδέχονται αβασάνιστα την ξένη, επειδή αγνοούν την ελληνική ή αδιαφορούν γι' αυτή". (Καθ. Εσ. 10.4.92, 9)²⁸

Το πόσο έντονη μπορεί να είναι η μεταγλωσσική αυτή συνείδηση, το διαπιστώνουμε στο γραπτό λόγο, όπου τα εισαγωγικά επιστρατεύονται ως καθαρτήρια σημεία· το πρώτο παράδειγμα παρακάτω δείχνει αυτή τη χρήση των εισαγωγικών, το δεύτερο, μια μεταγλωσσική αντιμετώπισή του:

- "Δεν πρέπει λοιπόν να κατηγορούμε τις 'σεισοπυγίδες' και τους 'ματσουκανίδηδες' των καναλιών και τους διάφορους 'talkshowmen' - συγγνώμη για τους βαρβαρισμούς, αλλά δεν αντέχουμε στον πειρασμό". (Καθ. Εφ. 29.12.94, 20)

- "Μα τότε τα εισαγωγικά: [...] Όταν νομίζουμε (κίβδηλο νόμισμα) ότι είναι όρος ή λέξη πολύ δημοτική ή πολύ καθαρεύουσα (βρες τα όρια); Όταν θεωρούμε ότι η λέξη ή και η φράση εκφεύγουν του ύφους μας; Όταν η λέξη σκανδαλίζει και τότε τα εισαγωγικά παίζουν ρόλο εξαγνιστικό, ηθικοπλαστικό ή σεμνότυφο; Όταν η λέξη, ξένη ή εισαγόμενη δική μας ή δεν τυγχάνει το νόημά της της επιδοκιμασίας μας; [...] Τα εισαγωγικά, κοντός ψαλμός, είναι κι αυτά νότες οδηγού του κακού Έλληνα αναγνώστη". (Καθ. Εσ. 10.1.95, 12)

Πώς εκδηλώνεται ο στιγματισμός στο υλικό μας; Με δύο τρόπους.

Ως προς το εξωτερικό μέτωπο: ο στιγματισμός επισημαίνει την "πολιτιστική ανωτερότητα" της ελληνικής στιγματίζοντας την "πολιτιστική κατωτερότητα" των άλλων γλωσσών. Τα παραδείγματα με αφορμή την πρόταση Λαμασούρ είναι πρόσφατα, είναι άφθονα και δεν θα επεκταθούμε.

Η πρακτική του στιγματισμού καταλήγει σε τρεις διαφορετικές αντιμετώπισεις των ξένων λέξεων: α) *απόρριψη* (η λέξη απορρίπτεται μαζί με το δηλούμενο)· β) *αντικατάσταση* ("αυτή τη λέξη την έχουμε και στα ελληνικά") και γ) *κατασκευή* ("τη λέξη δεν την έχουμε, αλλά μπορούμε να τη φτιάξουμε"). Μια τέταρτη δυνατότητα, της φωνολογικής-μορφολογικής *προσαρμογής* (λ.χ. *σινεμάς* αντί *cinéma*, *τρακτέρι* αντί *tracteur*), ο καθαριστής είτε δεν τη λογαριάζει καν, αφού, καθώς η προσαρμογή γίνεται ασυναίσθητα, δεν εγγράφεται στη μεταγλωσσική του συνείδηση, είτε τη στιγματίζει ως λύση, αυτή τη φορά με επιχείρημα την καθαρότητα της ξένης γλώσσας. Γράφει ένας επιστολογράφος σχετικά με την απλοποίηση της γραφής των ξένων λέξεων- ονομάτων:

"[η απλοποίηση] αποτελεί [...] ασέβεια προς τη γλώσσα από την οποία προέρχονται και προς το Λαό της, που τόσο πολύ τη σέβονται". (Καθ. Εσ. 16.6.94, 12)

Σε μια επιφυλλίδα συναντάμε ωστόσο αντίδραση στην εγκατάλειψη της προσαρμογής:

"Κοντά σ' αυτό εγκαταλείφθηκε και η προσπάθεια να ντύνομε με ελληνικά ρούχα την υιοθετημένη ξένη λέξη. Να την εντάσσουμε δηλαδή στη δική μας γλωσσική πειθαρχία, στη δική μας γλωσσική φιλοσοφία. Δεν λέμε πια το τρακτέρι, τα τρακτέρια. Το θέλομε τρακτέρ". (Οικονομικός Ταχυδρόμος, Εφ. 4.10.90, 49)

Πάντως, αν η κατασκευή είναι δραστηριότητα της ελίτ (λ.χ. του Γραφείου επιστημονικών όρων και νεολογισμών της Ακαδημίας²⁹), το μικρό κοινό συνηθέστερα υιοθετεί την πρακτική της αντικατάστασης.

- "Αν σας προσκαλούσε κάποιος στο ταχυφαγείο της γειτονιάς σας, σίγουρα θα τον κοιτάζατε με απορία και όταν αργότερα θα σας πρότεινε να πάτε μαζί του το Σαββατοκύριακο για ανεμηλασία, τότε θα μένατε ασφαλώς ενεοί. Σίγουρα δεν θα σας περνούσε από το μυαλό ότι η πρόσκληση για γεύμα ήταν στο φαστ-φουντ της γειτονιάς σας και πίσω από την ελληνική ανεμηλασία κρύβεται το αγαπημένο σας γουιντσέρφινγκ. [...] Ποιο είναι το σωστό, ποιο το λάθος; [...] Καταχωρούνται σε λεξικά, ερμηνεύονται, *αντικαθίσταται*, όπου αυτό είναι δυνατόν, οι ξένοι με ελληνικούς όρους; Τι γίνεται τέλος πάντων μ' αυτή τη γλώσσα [...]. Τι είναι ελληνικό, τι ξένο, πώς αποδίδεται, πώς γράφεται κάθε φορά." (Ελ. Εφ. 1.11.93, 50)
- "Ας δούμε όμως και μερικές περιπτώσεις ξένων ή εσφαλμένων, κατά την Ακαδημία, νεολογισμών και το ορθόν που προτείνει [:] ακιτάτορας δημεγέρτης, υποκινητής/ αερογέφυρα αεροπλανογέφυρα / αιρμπάς αερολεωφορείο [...] / ακτιβισμός δραστηριότητα / αλκοτέστ αλκομέτρηση / αμορτισέρ μειωτής (κραδασμών)". (Ελ. Εφ. 1.11.93, 50)
- "αυτή τη 'μανία' να χρησιμοποιούμε στο λόγο τόσες ξενόγλωσσες λέξεις, όταν υπάρχουν οι *αντίστοιχες* ελληνικές ή όταν οι περισσότερες μπορούν να *μεταφρασθούν*". (Καθ. Εσ. 10.4.92, 9)
- "εργαστήριο φασόν. Και ερωτώ γιατί όχι εργαστήριο ραπτικής ή ραφής ενδυμάτων; [...] να μπλοκάρει [...] γιατί όχι **[87]** να εμποδίση [...] παρτεναίρ αντί του συμπαίκτης, σπόνσορ αντί του χορηγός, ή ο τάδε θα κοουτσάρη την ομάδα ενώ κάλλιστα μπορεί να γραφή θα προγυμνάση την ομάδα". (Καθ. Εσ. 12.9.92, 9)
- "Δεν υπάρχουν, λοιπόν, στην πάμπλουτη γλώσσα μας οι κατάλληλες λέξεις για να *αποδώσουν σωστά* το 'ανφέαρ' και το 'μάννατζμεντ';" (Ελ. Εσ. 30.8.93, 52)
- "Με τη βοήθεια των ραδιοτηλεοπτικών μέσων σημειώνεται βαθμιαία εκτόπιση του τυχόν υπάρχοντος *ελληνικού ισοδύναμου*. [...] Έτσι σημειώνεται αδράνεια στις γλωσσοπλαστικές μήτρες και περιορίζεται η αναπαραγωγική τους ικανότητα. [...] Ενδεικτικά μπορώ να αναφέρω: αντί 'σουπερμάρκετ' μπορούμε να πούμε *παντοπώλιο* ή *παντοπωλείο*, μια λέξη που την χρησιμοποιεί ο Πλάτων [...]. Αντί 'κλαμπ', *λέσχη*, επίσης καθιερωμένη απ' τα παλιά χρόνια [...], τον 'ρεφέρη' *διαιτητή*, το γκολ *τέρμα*, το γκαζόν *χλόη*, το μπρέκφαστ *πρωινό*". (Οικονομικός Ταχυδρόμος, Εφ. 4.10.90, 49)

Σημειώνουμε ότι και οι δύο πρακτικές, της αντικατάστασης και της κατασκευής, αναδεικνύουν τον αναδρομικό και συντηρητικό χαρακτήρα του καθαρισμού. Προϊόντα αντικατάστασης είναι τέλος, σε εθνικό-κρατικό επίπεδο, οι μετονομασίες τοπωνυμίων (π.χ. Αγ. Νικόλαος αντί για Σελινίτσα). Ακραίο παράδειγμα, μετονομασίας ανθρωπωνυμίων αυτή τη φορά, το ακόλουθο απόσπασμα επιστολής:

- "κατά την διαδικασία εκδόσεως νέων ταυτοτήτων, το υπουργείον να επωφεληθεί της διδομένης ευκαιρίας προς το ελληνοπρεπέστερο της αναπροσαρμογής πολλών ελληνικών επωνύμων. Υπάρχουν πολλοί Έλληνες, οι οποίοι κατάγονται από τις αλησμόνητες (όχι χαμένες)

Πατρίδες [...] οι οποίοι [...] προσέθεσαν και το κακόηχο 'ογλού' στα ελληνικά επώνυμά των". (ΚΕΛ. Εσ. 30.12.90, 23)

Ως προς το εσωτερικό μέτωπο: η πρακτική του στιγματισμού εκδηλώνεται κυρίως με την επισήμανση και καταγραφή γλωσσικών λαθών. Ένα πολύ μεγάλο κομμάτι της επιστολογραφίας ασχολείται με αυτό ακριβώς το ζήτημα, τη σωστή εφαρμογή των κανόνων της γραμματικής και της ορθογραφίας. Η "αλιεία αδαμάντων" είναι το αγαπημένο σπορ των περισσότερων επιστολογράφων (περίπου το 30% των επιστολών). Οι θεραπείες που προτείνονται εκεί αναδεικνύουν επίσης το συντηρητικό και αναδρομικό προφίλ του καθαρισμού.

- "Κακή παιδεία, χειροτερεύουσα με την ανίατον ασθένειαν, από την οποίαν πάσχει η ελληνική γλώσσα, [...] συντελεί, τα μέγιστα, εις την ραγδαίαν επαύξησιν του "πλούτου" των μαργαριτοφόρων αλιευμάτων". (Καθ. Εσ. 15.1.92, 9)

- "Η ασχολία μας σήμερα είναι εις γραμματικά σφάλματά μας, που τα καλύπτομεν ως εξαιρέσεις. [...] Πειρασμός είναι οι ηυξημένοι χρόνοι του αμφισβητώ, οι ημφεσβήτουν, ημφεσβήτησα. Λέγομεν ότι τούτο είναι λάθος, το οποίον μάλιστα έκαμναν ακόμη και οι αρχαίοι Έλληνες, και θα το αποδείξωμεν." (Καθ. Εσ. 13.2.92, 9)

- "ένα λαθάκι κατάφερε να εισχωρήσει [...] Πρόκειται για το "ηνωχλήθη" που το σωστό είναι "ηνωχλήθη" με δύο αυξήσεις, όπως και μερικά άλλα (αμφισβητώ - ημφεσβήτουν, ανέχομαι - ηνειχόμεν κ.λπ.". (Καθ. Εσ. 24.10.92, 9)

- "Είμαστε πολλοί όμως που δεν ενθουσιαζόμαστε και δεν καμαρώνουμε για εκείνα τα "... κι ο νοικοκύρης του σπιτιού" ή "... ο караβοκύρης του караβιού" και άλλες αφελείς ταυτολογίες [...] το αμίμητο "... οι πλοιοκτήτες των πλοίων [...] το συγκλονιστικό "... ο πυργοδεσπότης του πύργου". (Καθ. Εσ. 5.1.92, 9)

Κι ένα δείγμα όχι και τόσο ήπιου καθαρισμού:

- "Να γίνει λοιπόν σταυροφορία. [...] Να παραδίδονται στη δημοσιότητα τα ονόματα εκείνων οι οποίοι ταλαιπωρούν τη γραμματική. [...] Πάνω απ' όλα να γίνει νόμος ο οποίος να απαγορεύει την κυκλοφορία εντύπων των οποίων το περιεχόμενο δεν γράφεται σύμφωνα με τους βασικούς κανόνες λειτουργίας της γλώσσας". (Μεσημβρινή, Εφ. 5.3.90, 30)

Καθώς ο καθαριστής -- έτσι αντιλαμβάνεται την κοινωνική του αποστολή -- προσπαθεί να δημιουργήσει ένα αρραγές εσωτερικό μέτωπο, αποδεικνύεται δέσμιος της βασικότερης ίσως πρόληψης του καθαρισμού: της πρόληψης ότι η γλώσσα είναι (π ρ έ π ε ι να είναι) μία, ενιαία και μοναδική.

- "την μία και αιώνια ελληνική γλώσσα πρέπει να την βλέπουμε ως αισθητικό κατόρθωμα της ψυχής και του πνεύματος του λαού μας". (Καθ. Εσ. 28.1.95, 12)
- "την αναγκαιότητα επαναφοράς του πολυτονικού συστήματος, απαραίτητου και για την στοιχειώδη επανασύνδεση της σημερινής με τις παλαιότερες μορφές της μακραίωνης ενιαίας ελληνικής γλώσσας". (Καθ. Εσ. 16.6.94, 12)

Πρόκειται γι' αυτό που ο γλωσσολόγος John Lyons³⁰ αποκαλεί "μύθο της ομοιογένειας της γλώσσας". Ενιαία γλώσσα δεν υπήρξε ποτέ και πουθενά. Η ενιαία γλώσσα είναι κάτι που *θέτουμε*, όχι κάτι που υπάρχει, όπως τόνισε και ο ρώσος φιλόσοφος Mikhail Mikhailovich Bakhtin.³¹

Ο καθαριστής δεν "πολεμά" μόνο την ιστορική διάσταση της γλωσσικής ποικιλίας αλλά και την συγχρονική της διάσταση, δηλ. την κοινωνική γλωσσική ποικιλία. Τα ακόλουθα παραδείγματα είναι χαρακτηριστικά:

- "[της γλώσσας μας] κατακερματισμένης εις πληθύν διαλέκτων, λαλουμένων και γραφομένων, *ὅπως καπνίσει στον καθένα!*" (Καθ. Εσ. 15.1.92, 9)
- "Είχαμε την αρχαία και την καθαρεύουσα, τη δημοτική και την καθωμιλουμένη, τέλος (νομίζαμε) τη μαλλιαρή. Τώρα αποκτήσαμε (και βασιλεύει) τη γλώσσα των αγραμμάτων". (Καθ. Εσ. 10.10.92, 9)

Η αντίδραση στην ποικιλία και ο στιγματισμός της συνάδει προς την αντίδραση σε οποιαδήποτε *αλλαγή* στη γλώσσα. Η **[88]** αλλαγή γίνεται αντιληπτή μέσα από αρνητικές μεταφορές, όπου καθοριστική είναι η μεταφορά της "φθοράς".

- "Βέβαια δεν πρέπει να αγνοήσουμε ότι οι γλώσσες εξελίσσονται δια μέσου του χρόνου αλλά όχι και να *φθείρονται*". (Καθ. Εσ. 12.9.92, 9)
- "Με προβληματίζει το τι θα γίνει με την εθνική ταυτότητα [...] όταν το συστατικό στοιχείο της γλώσσας μας υποστεί μια τέτοια *φθορά* που θα την καταντήσει τραγελαφικά ξένη κι αγνώριστη, ποιοτικά σε αλλοπρόσαλλη από άποψη λεξιλογική, αυτόνομου ύφους, δομής και φωνητικής συναρμογής, καθώς και ισορροπίας," (Καθ. Εσ. 13.12.94, 18)
- "Η *φθορά* της γλώσσας [...] είναι σύμπτωμα φθοράς του Έθνους". (Απογευματινή, Εφ. 28.2.94, 48)

Με την αλλαγή, η γλώσσα "αφανίζεται", "σβήνει", "σιγοσβήνει", "αργοπεθαίνει", "νοθεύεται", "αλλοιώνεται", "βρωμίζει", "φτωχαίνει", "αιμορραγεί", "χάνεται", "συρρικνούται", "φυλλορροεί", "πριονίζεται στη ρίζα της", "διαβρώνεται", "παραμορφώνεται", "διαστρεβλώνεται", "εκφυλλίζεται", "παραχαράσσεται", "υπονομεύεται", "κακοποιείται", "βιάζεται", "μαστιγώνεται",

"τραυματίζεται", "δολοφονείται", "στραγγαλίζεται", "καταβαραθρώνεται"
λέγονται κι άλλα:

"Η γλώσσα μας, λοιπόν, φτωχαίνει και κακοποιείται, εκβαρβαρώνεται, διαστρεβλώνεται με... σχιζοφρενικό, θα 'λεγες, παραλογισμό! Το λεξιλόγιό της συρρικνώνεται, αφυδατώνεται [...]. 'Τραυλίζουμε τη γλώσσα...' καθώς έγραψε, στα 1789, ο Δημ. Καταρτζής... Η σύνταξη δεινοπαθεί. Ο τονισμός ξεδοντιάζεται. Η γραμματική απλοποιείται και η ορθογραφία υποχωρεί ατάκτως... Ακαταστασία και σύγχυση, κατάπτωση και εκφυλισμός, διαπιστώνουν οι πνευματικοί άνθρωποι". (Μεσημβρινή, Εφ. 19.2.90, 16).

Στο παραγωγικότατο μεταφορικό σχήμα της φθοράς ανήκουν δύο κεντρικές ομάδες μεταφορών, που βρίσκονται μάλιστα σε συμπληρωματική σχέση. Από τη μια, οι μεταφορές της *εισβολής*, που δείχνουν ένα συντηρητικό προσανατολισμό εναντίον του *νέου* στοιχείου στη γλώσσα, κυρίως του ξένου:

- "Η ελληνική γλώσσα έχει μάλλον (προ πολλού) *α λ ω θ ε ί* [...]. διάχυτη γλωσσική διάβρωση που υφιστάμεθα στην τρέχουσα καθημερινή πρακτική". (ΚΕΛ. Εσ. 15.1.95, 46)
- "τα ξενόγλωσσα στοιχεία, τα οποία διαρκώς *ε ι σ χ ω ρ ο ύ ν* 'ειρηνικά' και ποικιλότροπα στη γλώσσα μας [...] Κυριαρχεί παντού η ξενόγλωσση *'ε π ι δ ρ ο μ ή*". (Καθ. Εσ. 10.4.92, 9)
- "Ανεπίτρεπτη, όμως, είναι η φθορά που οφείλεται στο ψεύτισμα των λέξεων, η εσκεμμένη κι επισταμένη προσπάθεια για τη *ν ό θ ε υ σ η* και σταδιακά για την υποκατάστασή της". (Πολιτικά Θέματα, Εφ. 28.9.90, 22)

(Σημειώνουμε πάλι την ξενοφοβική και πολεμική χροιά αυτών των αντιλήψεων.)
Από την άλλη, οι μεταφορές του *αφανισμού*, που δείχνουν ένα συντηρητικό προσανατολισμό υπέρ της διατήρησης του *παλαιού* στοιχείου:

- "Η γλώσσα μας δεν νοθεύεται μονάχα, δεν αλλοιώνεται μόνο. Στην κυριολεξία *α φ α ν ί ζ ε τ α ι* μέρα τη μέρα". (Καθ. Εσ. 13.12.94, 12)
- "Η απειλή που αντιπροσώπευσε - αντιπροσωπεύει - για τη γλώσσα μας η υιοθέτηση ξένων λέξεων, για την οποία δικαιολογημένα ανησυχήσαμε, είναι σχεδόν ασήμαντη μπροστά στο *μ α κ ε λ ε ι ό*, που τώρα παρακολουθούμε". (Μεσημβρινή, 19.2.90, 16).
- "Εδώ και μερικά χρόνια, [...] επιχειρείται η αντικατάσταση του ελληνικού αλφαβήτου από το λατινικό. Αυτό θα σημάνει τον ολοσχερή *α φ α ν ι σ μ ό* της Ελληνικής. 'Εν μιά νυκτί', χιλιάδες ομόηχες λέξεις θα ριχτούν στο νέο γλωσσικό Καιάδα". (Πολιτικά Θέματα, Εφ. 28.9.90, 22)

Μεταφορές του αφανισμού: υπέρ της διατήρησης του παλαιού· μεταφορές της εισβολής: κατά της επικράτησης του νέου.

Μια τρίτη μεταφορά, αυτή της *μόλυνσης* (ή *ρύπανσης*), επικουρεί τις δύο προηγούμενες. Ένα ξένο, "άρρωστο" -- ένα ακάθαρτο -- στοιχείο απειλεί να

μολύνει τη γλώσσα. Η μεταφορά της μόλυνσης προσφέρεται για τη σύνδεση του μέρους με το όλο. Ταυτόχρονα, αποτελεί έναν απλοϊκό μηχανισμό κατανόησης της γλωσσικής αλλαγής, σαν εξάπλωσης δηλ. από το μέρος στο όλο.

- "Λέξεις και εκφράσεις όχι μόνο γραμματικά και συντακτικά απαράδεκτες, αλλά προπάντων πνευματικά και ψυχικά *μολυσματικές*, κυκλοφορούν καταγιγιστικά γύρω μας". (Μεσημβρινή, Εφ. 19.2.90, 17)
- "Νέφος και στην τηλεόραση. Εδώ το νέφος είναι γλωσσικό και αόρατο. [...] Η Ιστορία του *γλωσσικού νέφους* τείνει να εξελιχθεί σε ελληνική τραγωδία". (Απογευματινή, Εφ. 25.9.93, 32)
- "ασφυκτιά [ο γράφων] όλο και περισσότερο μέσα στην περιρρέουσα γλωσσική *ρύπανση* των μέσων μαζικής ενημέρωσης". (Ελ. Εφ. 30.13.91, 9)
- "Κι ακόμη, δεχόμαστε λέξεις που είναι τόσο αφόρητα ξένες μέσα στη δική μας, αφού δεν προσφέρονται για καμιά ευφωνική ή κλιτική αφομοίωση. Η *ρύπανση* δεν άρχισε να προσβάλλει πρώτα το περιβάλλον, αλλά τη γλώσσα μας". (Πολιτικά Θέματα, Εφ. 28.9.90, 20)

Και οι τρεις ομάδες μεταφορών (αφανισμού, εισβολής, μόλυνσης) προϋποθέτουν τον μύθο της ομοιογένειας της γλώσσας.

Όμως, για τον καθαριστή η γλώσσα δεν είναι απλώς κάτι ενιαίο· είναι ένα *όλον συμπαγές*. Αυτή η άρρητη προϋπόθεση εξηγεί τη χαρακτηριστική πρόληψη, που εμφανίζεται στο υλικό μας με την αμεσότητα εξαρτημένου ανακλαστικού: αν ένα στοιχείο της γλώσσας απειλείται, τότε *όλη* η γλώσσα απειλείται. (π.χ. αν δεν βάζουμε τόνο στα κεφαλαία τονούμενα, βλ. supra). Κατ' αυτόν τον τρόπο αντιμετωπίζονται και τα φαινόμενα της *αλληλοδιείσδυσης* μεταξύ γλωσσών. Αν ένα στοιχείο εισαχθεί σε μια γλώσσα, *όλη* η γλώσσα απειλείται. Αν εξαφανιστεί ένα στοιχείο, χάνεται *όλη* η γλώσσα.³²

Διαπιστώνουμε εδώ μια *μετωνυμική αντίληψη για τη γλώσσα*. Η γλώσσα, ένα όλο, ταυτίζεται με το μέρος της, τα στοιχεία εκείνα που έχουν στιγματιστεί.³³ Από την εμφάνιση μιας λέξης, ενός εκφραστικού τρόπου, εντοπίζεται ένα ολόκληρο ιδίωμα και στιγματίζεται ο χρήστης. Ο στιγματισμός εδώ μπορεί να νοηθεί ως μια τακτική αναγνώρισης των ιδιωμάτων, τα οποία επίσης αντιμετωπίζονται σαν ένα συμπαγές **[89]** όλο: "*Η γλώσσα των νέων*", "*Η γλώσσα της αριστεράς*", "*Η γλώσσα των πολιτικών*", "*Η γλώσσα των ΜΜΕ*". Το τελευταίο είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα μετωνυμίας. Είναι αυτονόητο ότι τα ΜΜΕ χαρακτηρίζονται από τεράστια γλωσσική ποικιλία (πολλά είδη εκπομπών, προφορική ποικιλία), επιμένουμε όμως να την παραγνωρίζουμε προβάλλοντας τις στιγματισμένες της μορφές. Σ' αυτή τη μετωνυμική αντίληψη υπακούει, τέλος, και η συλλογικότερη ταύτιση: "*Η γλώσσα Μας*".

Η αντίληψη ότι η γλώσσα είναι μία εξηγεί γιατί ο καθαριστής πάσχει από τη φοβία της αγλωσσίας. Υπάρχει μια ολική αντίθεση: η γλώσσα, ένα συμπαγές όλο από τη μια, η πλήρης α-γλωσσία από την άλλη. Χαρακτηριστική επωδός στις επιστολές είναι η εξής:

"ούτε την πίκρα μπορεί να αποφύγει [κανείς], ούτε το φόβο ότι είναι πολύ κοντά η εποχή των νευμάτων και των χειρονομιών [...]. Και μετά τα νεύματα τι; Ο βρυχηθμός; η τέλεια σιωπή; Να δούμε". (Η Αυγή, Εφ. 20.1.85, 22, τίτλος: "Μετά τη γλώσσα, τα νεύματα;")

Την ίδια φοβία αναγνωρίζουμε 10 χρόνια μετά, πάλι σε επιφυλλίδα:

"οι κενοί ήχοι που πληθαίνουν αντικαθιστώντας τον λόγο, τα μουγκρητά που νομίζουν ότι είναι έναρθρα". (Καθ. Εφ. 8.1.95, 4· βλ. επίσης ΚΕΛ. Εφ. 8.1.95, 44, "Παραιτημένοι και άγλωσσοι")

Καθώς το όλο, το συμπαγές, δεν υπάρχει, ο καθαριστής το τοποθετεί, το ανάγει στην υπερβατική σφαίρα του πνεύματος. Καταλήγει έτσι υπέρμαχος της *πνευματικότητας* της γλώσσας: η "μαγεία της γλώσσας", το "πνεύμα της γλώσσας", "η πολιτιστική της διάσταση", "η γλώσσα ως αξία", "η ιερή γλώσσα", "η γλώσσα είναι η ψυχή μας". Σχολιάζοντας τη λεξιπενία ο Νίκος Πολίτης αναφέρει:

"Μια κοινωνία προσηλωμένη αποκλειστικά στην *ύλη*, δεν έχει ανάγκη γλώσσας που εκφράζει το *πνεύμα*". (Βήμα, Εφ. 20.10.91, Β4)

Ανάλογοι είναι οι χαρακτηρισμοί που δηλώνουν *τη στάση* απέναντι στο πνευματικό στοιχείο, στάση εν πολλοίς θρησκευτική: τη γλώσσα μας πρέπει να τη "λατρεύουμε" ("οι λάτρες της ελληνικής γλώσσας, οι γλωσσολόγοι", Ελ. Εφ. 28.3.94, 44), να τη "σεβόμαστε", να την "υπηρετούμε", να τη "θεραπεύουμε".

Έχουμε φτάσει εδώ στην τελευταία καθαριστική μεταφορά, που δεν έχει να κάνει πια με την ίδια τη γλώσσα αλλά με την *αυτοεικόνα* (self-image) του καθαριστή: η γλώσσα πάσχει και ο καθαριστής εμφανίζεται ως θεραπευτής της. Η γλώσσα "μαραίνεται" και ο καθαριστής πρέπει να την *καλλιεργήσει*.

- "Δεν υπάρχουν αμελητέα γλωσσικά ζητήματα. Οτιδήποτε αφορά τη γλώσσα χρειάζεται την *προσοχή* και τη *φροντίδα* μας". (Καθ. Εσ. 25.2.92, 9)

- "Προβάλλει εντούτοις, ως ύψιστο και επιτακτικό εθνικό χρέος να διατηρήσουμε καθαρή και αναλλοίωτη τη φυσιογνωμία της γλώσσας μας. Να την αποκαθάρουμε από τα ποικιλόμορφα παράσιτα και να την προστατεύσουμε απο διαβρώσεις και παραμορφώσεις". (Καθ. Εσ. 13.10.92, 8)

Αλλά στις ενδιαφέρουσες μεταφορές της παθολογίας, (ενδεικτικά: "γλωσσική αναπηρία", "φυματική γλώσσα", "ανίατος ασθένεια", "μόλυνση", "γλωσσικό έλκος") δεν θα επεκταθούμε αφού σκοπεύουμε να μιλήσουμε γι' αυτές σε προσεχή δημοσίευση, η οποία στόχο θα έχει τη συσχέτιση αυτών των μεταφορών με την τυπολογία των γλωσσικών "σφαλμάτων". Επισημαίνουμε απλώς ότι από την αντίληψη της γλώσσας ως "ζωντανού οργανισμού" (που, συνεπώς, και υγιαίνει και πάσχει), αντλούν επιχειρήματα τόσο οι καθαριστές όσο και οι αντικαθαριστές:

- "Η γλώσσα εξελίσσεται σύμφωνα με τις κατά καιρούς ανάγκες, πλάθεται από τον ίδιο το λαό, που μόνο αυτός ξέρει τις ανάγκες του". (Καθ. Εσ. 13.2.92, 9)

- "η γλώσσα είναι ένα ζωντανό μέσο επικοινωνίας και δεν [90] παραμένει απολιθωμένο ως ένα 'μουσειακό αντικείμενο'. Μεταβάλλονται λοιπόν οι έννοιες που αποδίδουμε στις λέξεις, ανάλογα με τη χρήση, με την εποχή, αλλά ακόμα και ανάλογα με το επίπεδο - το μορφωτικό επίπεδο - αυτών που τις χρησιμοποιούν. [...] η γλώσσα και οι λέξεις δεν είναι άψυχα, αλλά ζουν, μεταβάλλονται και αυτό που θα πρέπει να κάνουμε είναι να ασχοληθούμε σοβαρά με την καταγραφή των εξελίξεων, τον έλεγχό τους και τη λεξικογράφηση τους. Γιατί τότε πραγματικά προσέχουμε και τιμούμε τη γλώσσα μας". (Καθ. Εφ. 29.12.94, 20)

Επίλογος

Είδαμε ότι ο καθαριστής μεταφέρει στη γλώσσα μια κοινωνική αντίθεση την οποία προσπαθεί να εκφράσει με μεταγλωσσικά δίπολα (του τύπου σωστό-λάθος, χαμηλό-υψηλό, γλώσσα-αγλωσσία κλπ.) Η πρακτική του ακολουθεί το πρότυπο του στιγματισμού: ο ένας όρος αυτής της αντίθεσης είναι πάντα στιγματισμένος, αρνητικός. Με αυτή την πρακτική επιχειρεί ο καθαριστής να διαμορφώσει το γλωσσικό αισθητήριο, προπαγανδίζοντας τις "επισημάνσεις" του (με τη βοήθεια καταχρηστικών μεταφορών) σε όλο και ευρύτερους κύκλους αποδεκτών. Ο κοινωνικός του ρόλος -- αυτό κανείς δεν το αμφισβητεί -- είναι να δημιουργήσει ένα κάποιο είδος μεταγλωσσικής συνείδησης. Καθώς όμως ο ίδιος είναι δέσμιος της αξιολογικής αντίληψης ότι η γλώσσα είναι μία, ενιαία, συμπαγής, ο καθαριστής βρίσκεται μπλεγμένος σε μια αντίφαση, που δεν κατορθώνει ποτέ να ξεπεράσει. Προσπαθεί να θεραπεύσει τις αντιθέσεις που ο ίδιος έχει θέσει. Διότι σ' αυτόν οφείλεται η διάδοση της μεταγλωσσικής συνείδησης του λάθους, του απρεπούς, του κατώτερου.

Ο καθαριστής δεν είναι βέβαια ο υπαίτιος της "ασθένειας", αλλά επισημαίνοντας το σύμπτωμα, το δημιουργεί. Μπορεί να του αντιταχθεί, στο

πλαίσιο μάλιστα του ίδιου μεταφορικού σχήματος, ότι αυτό που επισημαίνει ως σύμπτωμα αρρώστιας, είναι κάτι που σ' όλες τις γλώσσες συμβαίνει με έναν απόλυτα "φυσιολογικό", "υγιή", "ζωντανό" τρόπο.

Αυτή η αντίφαση -- η *διαλεκτική αντίφαση*, θα την ονομάζαμε --, ότι δηλαδή ο ίδιος ο καθαριστής είναι, ως ένα βαθμό, ο δημιουργός του συμπτώματος που καλείται να θεραπεύσει, περιγράφει, πιστεύουμε, με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο το *σ ι σ ύ φ ε ι ο* έργο του καθαριστή.

Σημειώσεις

¹ J. Aitchison, *Language change: Progress or decay?* Fontana Paperbacks, 1981, σ. 26: "[the puristic attitude] is illogical, and impossible to pin down to any firm base."

² Πβ. *Βήμα* Εσ. 26.2.95, Α18: "Γλωσσικός σεξισμός".

³ Για μια τυπολογία των γλωσσικών λαθών, βλ. Μ. Σετάτου "Τα γλωσσικά λάθη και η αντιμετώπισή τους", *Φιλολόγος* 63 (1991), σσ. 17-39.

⁴ Στο ευρετήριο του πεντάτομου έργου *La réforme des langues: Histoire et avenir*, επιμ. Ι. Fodor & C. Hagège, Louvain: Buske Verlag Hamburg, 1983/4, 1989, 1990 βρίσκουμε 151 καταχωρίσεις σχετικά με τον καθαρισμό σε περισσότερες από 60 γλώσσες.

⁵ Βλ. λ.χ. G. Thomas, *Linguistic Purism*, London: Longman, 1991, σ. 81: "purism as a whole should be widely identified with xenophobic purism, the archetypal puristic orientation"· πβ. στο ίδιο, σ. 133.

⁶ Σχετικά με λέξεις-ταμπού, βρισιές, ευφημισμούς κλπ., βλ. L.G. Andersson και P. Trudgill, *Bad Language*, Penguin Books, 1990.

⁷ Πρόκειται για πρακτική που η ίδια η επιστήμη της γλωσσολογίας περιβάλλει με το κύρος της· ο Thomas, ό.π., σ. 70, λέει χαρακτηριστικά: "The calque [...] serves as a healthy compromise between linguistic chauvinism on the one hand and the unnecessary use of modish foreign words on the other."

⁸ Είναι χαρακτηριστικό ότι ειδικές κοινωνικές ομάδες, όπως οι νέοι, ή ομάδες περιθωριακές, όπως οι χρήστες ναρκωτικών, ασκούν εσωτερικό καθαρισμό: τα μέλη τους στιγματίζονται όταν δεν χρησιμοποιούν την "αλλόλεκτο" της ομάδας.

⁹ Πβ. Π. Κονδύλη, *Η κριτική της μεταφυσικής στη νεότερη σκέψη: Από τον όψιμο Μεσαίωνα ως το τέλος του Διαφωτισμού*, Αθήνα: Γνώση, 1983, σ. 20: "το κέντρο βάρους πέφτει στη γλώσσα και οι απόπειρες υποτύπωσης μιας μεταφυσικής θεωρούνται ως κατάχρηση των εκφραστικών ατελειών της γλώσσας ή ως παράβαση των νόμων της. [...] Αξίζει να υπογραμμίσουμε την παλαιά αυτή καταγωγή της κριτικής στη μεταφυσική ως κριτικής στη μεταφυσική γλώσσα αντικρούοντας την διαδεδομένη αντίληψη ότι τούτος ο τύπος κριτικής πρωτοεμφανίζεται με την αναλυτική φιλοσοφία του αιώνα μας."

¹⁰ Βλ. T. Crowley, "That obscure object of desire", στο *Ideologies of Language*, επιμ. J. E. Joseph & T. J. Taylor, London: Routledge, 1990, σσ. 27-50, όσον αφορά στην αντιμετώπιση της ποικιλίας. Ο Ν. Kontos ("The Language Politics of Neo-Purism in Greece", στο *Working Papers in General & Applied Linguistics - 2*, Thessaloniki: Dpt. of English, Univ. of Thessaloniki, σσ. 51-76) δεν φαίνεται ν' αντιλαμβάνεται ότι το αξίωμα της "effective communication" με βάση το οποίο ασκεί κριτική στους "νεο-καθαρευουσιάνους", δεν είναι παρά ένα ακόμη ιδεολόγημα ορισμένων γλωσσολόγων.

¹¹ V. N. Vološinov, *Marxism and the Philosophy of Language*, μτφρ. L. Matejka και I. R. Titunik, New York: Seminar Press, 1973, σ. 56: "The logic of the history of language -- the logic of individual errors or deviations (the shift from 'ich was' to 'ich war') -- operates beyond the range of the individual consciousness. The shift is unintentional and unnoticed and only as such can it come about".

¹² Παρατίθεται από τον Thomas, ό.π., σ. 81, ο οποίος σχολιάζει: "Anti-purism should, of course, be carefully distinguished from apuristic attitudes, which proceed without reference to purism

and from rational critiques of purism, which, although seeking to undermine its credibility and expose its lack of rationality, do not attempt to undo its effects." Αυτή την μη καθαριστική στάση προσπαθήσαμε να υιοθετήσουμε στην εργασία μας, ακόμα και ενάντια στις καθαριστικές ή/και αντι-καθαριστικές μας συνήθειες και ιδεολογικές αρχές (καθε ομιλητής, άλλωστε, έχει το δικό του καθαριστικό ρεπερτόριο).

¹³ Πβ. Thomas, ό.π., Κεφ. 6.

¹⁴ Το μικρό κοινό τοποθετείται μεταξύ επωνυμίας και ανωνυμίας: τα ίδια ονόματα επανέρχονται συχνά στις καταχωρίσεις μας, οι επιστολογράφοι παραπέμπουν σε προηγούμενες επιστολές τους ή σχολιάζουν επιστολές άλλων (με μεγαλύτερη ίσως συχνότητα απ' ό,τι επωνύμων επιφυλλιδογράφων). Δεν γράφουν μόνο για να πουν την προσωπική τους γνώμη, αλλά και για να συνταχθούν με ή να διαφοροποιηθούν από τις γνώμες των άλλων.

¹⁵ Βλ. *Ελληνική γλώσσα: Αναζητήσεις και συζητήσεις*, έκδ. Ελληνικού Γλωσσικού Ομίλου, Αθήνα: Εκδ. Καρδαμίτσα, 1984.

¹⁶ Ανάλογη διακύμανση παρατηρεί στον κυπριακό τύπο η Μ. Καρυολαίμου, "Μεταγλωσσικά σχόλια και γλωσσικές στάσεις", *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 14 (1993), σ. 464: "ενεργητικές περιόδους" και "λιγότερο παραγωγικές περιόδους".

¹⁷ Είναι απαραίτητο να σημειώσουμε εδώ ότι η συγκέντρωση και η επεξεργασία του υλικού βρίσκονται ακόμα σε εξέλιξη. Για την ολοκλήρωση της έρευνάς μας απαιτείται συγκριτική μελέτη της καθαριστικής νοοτροπίας σε διαφορετικές περιόδους και για διαφορετικές γλώσσες, "απειλούμενες" και μη. Δεν θα ριψοκινδυνεύσουμε λοιπόν κατηγορηματικές προβλέψεις σχετικά [91] με το είδος του καθαρισμού στη σύγχρονη Ελλάδα. Σκοπός αυτής της πρώτης μας εργασίας είναι μάλλον να προσδιορίσει το είδος του υλικού που πρέπει ν' αναγνωρισθεί (και "αναζητούμε όσα ξέρουμε", όπως θα έλεγε ο Επίκουρος).

¹⁸ Thomas, ό.π., Κεφ. 4, 10 και 11.

¹⁹ Π.χ. *τηλέφωνο*: σχετικά με τους διεθνισμούς βλ. Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, *Νεολογικός δανεισμός της νεοελληνικής*, Θεσσαλονίκη, 1994, σσ. 38 κ.ε.

²⁰ Βλ. λ.χ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, ό.π., σσ. 211-2: "ο νεολογικός δανεισμός [...] αποτελεί μέρος του γενικότερου φαινομένου της νεολογίας, για την αντιμετώπιση της οποίας είχαμε και στο παρελθόν υποστηρίξει την πολιτική της πρόληψης έναντι της πολιτικής της θεραπείας. [...] είναι απαραίτητο να λειτουργήσουν για κάθε τομέα του επιστητού επιτροπές από ειδικούς καθώς και γλωσσολόγους [...] που θα έχουν ως έργο να αναδιατυπώσουν στη ΝΕ [νέα ελληνική] τους ξένους όρους πριν αυτοί κωδικοποιηθούν."

²¹ Τον εθνογραφικό-γεωγραφικό χαρακτήρα του καθαρισμού επισημαίνει ο Thomas, ό.π., σσ. 76-8, 202, 205-6. Θεωρούμε εξίσου σημαντικό τον αισθητικό χαρακτήρα του δημοτικισμού, ο οποίος φαίνεται από την επικράτησή του στη λογοτεχνία, ιδιαίτερα στην ποίηση. Σχετικά με τον αισθητικό καθαρισμό εν γένει, βλ. Thomas, ό.π., σσ. 27-9, 39, 139-44.

²² Βλ. λ.χ. τις αντιδράσεις που προκάλεσε η *Νεοελληνική Γραμματική* του Α. Τσοπανάκη (Αθήνα: Εστία, 1994), η οποία κρίνεται ότι επαναφέρει τα πρότυπα της καθαρεύουσας: *Βήμα*, 30-8-94, σσ. Β6-7, *Τα Νέα*, 10-9-94, σσ. 35-38· πβ. Μ. Παπαγιαννίδου, "Επιστροφή στην καθαρεύουσα", *Βήμα*, 28-8-94, σ. Β8.

²³ Αυτή η πολεμική μεταφορά έχει βέβαια και την ουδέτερη, περιγραφική της διάσταση: δίνει τον τίτλο σ' ένα γνωστό βιβλίο του γάλλου κοινωνιογλωσσολόγου Louis-Jean Calvet, *Ο πόλεμος των γλωσσών (La guerre des langues et les politiques linguistiques)*, Paris: Payot, 1987). Το αναφέρουμε για να τονίσουμε ότι δεν την αξιολογούμε. Εξ άλλου, η ίδια μεταφορά έχει ευρεία εφαρμογή σε ζητήματα "αντιπαράθεσης ιδεών": βλ. G. Lakoff και M. Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago: The Univ. of Chicago Press, 1980, σ.4· πβ. Σ. Μοσχονά, "Ο πόλεμος εν ειρήνη", *Βήμα*, 17.4.91, σ. Β3. Στην πολεμική μεταφορά ανήκει επίσης η (αναγνωρισμένη και από τη γλωσσολογία) διάκριση μεταξύ *κυρίαρχων* και *απειλούμενων* γλωσσών. Συγγενής είναι η *εδαφική* μεταφορά, στην οποία ανήκουν όροι όπως: "επέκταση", "επανάκτηση" "γλωσσικός επεκτατισμός", "γλωσσικό περιθώριο", "εκτοπισμός της γλώσσας" κ.ά. Η εδαφική μεταφορά χρησιμοποιείται συχνά για να περιγράψει τη "θέση" των αρχαίων ελληνικών στα σχολεία (διδασκαλία): βλ. λ.χ.: "Δ ι ώ ξ α μ ε τα αρχαία από την παιδεία και τη ζωή μας." (*Έθνος*, Εφ. 30.12.94,7), "Κάθε στοιχείο της αρχαίας εξοβελίζεται [...] το 'καθαρευουσιάνικο' στοιχείο, που αποβάλλεται," (*Πολιτικά Θέματα*, Εφ. 28.9.90, 21)

²⁴ Στις παραπομπές των παραθεμάτων, χρησιμοποιούμε ήδη τις εξής συντομογραφίες: *Καθ.*: Η

Καθημερινή, *Ελ.*: Ελευθεροτυπία, *ΚΕΛ.*: Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, *Βήμα*: Το Βήμα της Κυριακής, *Εσ.*: Επιστολή αναγνώστη, *Εφ.*: Επιφυλλίδα, είδηση, σχόλιο, δημοσιογραφική "έρευνα". Μετά το όνομα της εφημερίδας και το είδος του παραθέματος, ακολουθεί η ημερομηνία δημοσίευσης και η σελίδα. Στα παραθέματα έχουμε τηρήσει την ορθογραφία και τη σύνταξη που συναντήσαμε στις εφημερίδες. Οι πλαγιογραφίες μόνο είναι δικές μας.

²⁵ Επισημαίνουμε αυτή την ενδιαφέρουσα χρήση του (ταυτόχρονα εγκλειστικού και αποκλειστικού) α' πληθυντικού: "η γλώσσα *μ α ς*" (π.χ. "Δεν πρέπει να συνεργασθούμε για τη σωτηρία της κακοποιούμενης γλώσσας μας;", *Καθ. Εσ.* 13.12.94, 12). Ο Α.-Φ. Χριστίδης, "Εθνικιστικοί μύθοι", *Βήμα*, 29.1.95, σ. Β11, μιλά για "το μυθολογικό *ε μ ε ί ς*".

²⁶ *Ξενηλασία ή ισοτέλεια*, στα *Άπαντα*, Α', Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη, 1963, σ. 15. Στις συνεντεύξεις που πήραμε (30.12.94) οι ομιλητές, παρ' όλο που τάσσονταν κατά της χρήσης των ξένων λέξεων, δυσκολεύονταν πολύ να μας δώσουν παραδείγματα τέτοιων λέξεων. Συνηθισμένες αντιδράσεις: - "Πάρα πολλά είναι [τα παραδείγματα ξένων λέξεων]. [παύση] Τώρα να σου πω δύο; [παύση] Δεν μου 'ρχονται στο μυαλό, είναι πάρα πολλές." (21 χρονών, φοιτητής ιατρικής). - "Τώρα αυτή τη στιγμή δεν μου 'ρχεται κάτι σχετικό, δεν μπορώ να ξέρω αυτή τη στιγμή, δεν μπορώ να..." (γυναίκα 38 ετών, οικιακά). - "*Β ί ν τ ε ο*. Δεν μπορούμε να το πούμε κάπως διαφορετικά εδώ ή μάλλον μπορούμε αλλά τώρα δεν μπορώ να το σκεφτώ. Λέξεις που έρχονται αυτούσιες απ' έξω και δεν μπορούμε να τις μεταφράσουμε γιατί οι δικές μας θα 'ναι κάπως *ιδιάζουσες*." (30 χρονών, κοινωνική λειτουργός). - "Ε, αυτά τα *ό χ ι*, τα *η ο*, τα διάφορα, δεν χρησιμοποιούνται κυρίως στην ελληνική γλώσσα, ντρεπόμαστε να χρησιμοποιούμε την ελληνική γλώσσα για να μη μας πουν ότι δεν είμαστε ψύχραιμοι, ότι δεν είμαστε μοντέρνοι, ότι δεν είμαστε όλα αυτά." (32 ετών, σχεδιάστρια). - "Εγώ δεν χρησιμοποιώ καμία [ξένη λέξη] και μετά από παραίνεση να αναφέρει παραδείγματα λέξεων που ακούει:] Τώρα, στο μόνο πράγμα που χρησιμοποιώ... που ξέρω εγώ, εντάξει; εκτός σ' όλες τις επιγραφές και αυτά εντάξει; στις περισσότερες στις στα... στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, που είναι η αγγλική, που είναι στάνταρ βέβαια που πρέπει να υπάρχει." (20 χρονών, στρατιώτης).

²⁷ Πβ. Thomas, ό.π., σ. 171-2: "One of the most salient characteristics of purism is that it introduces a criterion for assigning markedness in the language system on the basis of origin."

²⁸ Η Αγγελική, 8 ετών, μας είπε το εξής ανέκδοτο: Ένας Κινέζος λέει σ' έναν περιπτερά: "Τσαν τσαν τσον τσαν κόκα κόλα". Κι ο περιπτεράς: "Θέλετε μια παγωμένη -- τι;" Όταν της ζητήθηκε να το εξηγήσει, η Αγγελική είπε ότι "ο περιπτεράς κατάλαβε τα *ξ έ ν α* και δεν κατάλαβε τα *ε λ λ η ν ι κ ά*, την κόκα-κόλα".

²⁹ Βλ. Δελτίο επιστημονικής ορολογίας και νεολογισμών του Γραφείου επιστημονικών όρων και νεολογισμών της Ακαδημίας Αθηνών, τχ. 1, Αθήνα, 1988.

³⁰ *Language and Linguistics: An Introduction*, Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1981, 24-27: "the fiction of homogeneity".

³¹ "Discourse in the Novel", στο *The Dialogic Imagination: Four Essays*, επιμ. Μ. Holquist, μτφρ. C. Emerson & Μ. Holquist. Austin: University of Texas Press, 1981, σ. 270.

³² Όχι μόνο η γλώσσα "μας" αλλά και η γλώσσα "τους". Εξηγείται έτσι γιατί λ.χ. στην πρόταση Λαμασούρ κοινότατη ήταν η αντίδραση "Πώς θα μιλούν οι Ευρωπαίοι αν καταργηθεί η ελληνική γλώσσα;", "Και τώρα πώς θα λέγεται η Ευρώπη;": - "Εάν, λοιπόν, οι φίλοι μας οι Γάλλοι θέλουν να εξοστρακίσουν την ελληνική γλώσσα, ας παύσουν, πρώτα, να ονομάζονται 'Ευρωπαίοι'." (*Καθ. Εσ.* 13.1.95, 12), - "Αν αφαιρεθεί από τη Γαλλική το 30% περίπου των ελληνικών λέξεων-ριζών, θα είναι δυνατή η συνεννόηση στη γαλλική γλώσσα; Όσο για το ηπειρωνύμιο 'Ευρώπη' [...]. Μήπως οι προτείνοντες οφείλουν να επινοήσουν κάποιο νέο, τώρα;" (*Ελ. Εσ.* 11.1.95, 2).

³³ Πβ. Γ. Βελούδη, "Η λεγόμενη 'γλωσσική πενία'", *Φιλολόγος* 49 (1987), σ. 252: "η γλώσσα ταυτίζεται με τη μία ή την άλλη ποικιλία της": βλ. επίσης Τ. Χριστίδη, "Πώς η θεμιτή διαφωνία έγινε αθέμιτη κινδυνολογία", *Φιλολόγος* 47 (1987), σ. 41.